

DR. ABDURRAHMAN QASIMLO

İran Kürdistanı

belge
yayınları

BELGE YAYINLARI : 132

İRAN KÜRDİSTANI

Dr. Abdurrahman Qasımlo 1930 yılında doğdu. Paris ve Prag'ta okuduktan sonra 1961-1976 yılları arasında Prag Ekonomi Enstitüsü'nde eğitim görevlisi olarak çalıştı. 1976-78 yılları arasında, Paris'te ders verdi.

Dr. Qasımlo genç yaşında JE-KAF örgütü saf- larında Kürt halkının kurtuluş mücadelesine katıl- dı. 1945 yılında kurulan İran Kürdistanı Demokrat Partisi'ne girdi. Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin ku- ruluşunda yer aldı. 1946 yılında Mahabad'ın düş- mesiyle SSCB'ne sığındı.

Dr. Qasımlo 1970 yılında Parti yönetimine girdi ve 1973 yılında Parti'nin 3. Kongresi'nde Genel Sek- reterliğe seçildi. O tarihten, öldürüldüğü güne ka- dar, Genel Sekreterlik görevini sürdürdü.

Dr. Qasımlo'nun Kürtler ve Kürdistan üzerine yazılan ve değişik dillerde yayınlanan bilimsel eser- leri var. Evli ve iki çocuk babası olan Qasımlo ken- di ana dilinden başka altı dil biliyordu.

13 Temmuz 1989 yılında Avusturya'nın Viyana kentinde İran ile yaptığı özerklik görüşmeleri sıra- sında Savama ajanları tarafından düzenlenen bir suikast sonucu hunharca öldürüldü. 20 Temmuz'da Paris'te düzenlenen bir törenle Dr. Qasımlo, Pere Lachaise Devrim Şehitleri Mezarlığı'nda toprağa verildi.

Elinizdeki kitap Fransız araştırmacı Gerard Chaliand'ın *Vatansız Bir Halk: Kürtler ve Kürdistan* adlı derlemesinin bir bölümünü oluşturuyor. Kita- bın diğer bölümleri de şu sırada basılmakta.

BELGE YAYINLARI : 132

Birinci Baskı : Eylül 1991

İRAN KÜRDİSTANI / Çevrilen kaynak: Gerard Chaliand, *People Without a Country, Kurds and Kurdistan* (Londra 1980, Fransızca baskı, Paris 1978) / Dizgi-Baskı: Yayla-
cık Matbaası / BELGE ULUSLARARASI YAYINCILIK /
Başmusahip Sokak, Talas Han 16/302, Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 511 63 20

Dr. Abdurrahman Qasimlo
İran Kürdistanı

**belge
yayınları**

İRAN KÜRTLERİ

Kısa Coğrafi Bilgiler

İran Kürdistanı yaklaşık 125.000 kilometre karelik bir alanı kaplamaktadır. Kuzeyde Ağrı dağından Zagros dağlarına uzanır. Batıda Irak-İran ve Türkiye-İran sınırlarına, doğuda Urmiye gölüne uzanır. Dağlık bölgede şehirler bile 1.000 metreden yüksekte kurulmuştur.

Kara iklimi egemendir ve yıllık yağış 400 mm'ye zor ulaşır. Fakat verimli vadilerde 2.000-3.000 mm'yi bulur. Yazın yüksek ve kışın düşük ısı dereceleri arasındaki fark 70-80 dereceyi bulur. Seqiz'de derece kışın —30'a kadar düşer, Kirmanşah'da yazın 45 dereceye kadar yükselir. Su kıtlığı İran'ın öteki bölgeleri kadar şiddetli değildir, Kızıl Üzen (Sefidrud), Küçük Zab (Dicle'nin bir kolu), Jaghatou ve Tataou gibi ırmaklar vardır. 6.000 kilometre kadar yüzölçümüyle Urmiye ve Zrever gölü Kürdistan'ın bu bölümündeki en önemli su kaynaklarıdır.

Dağlar ormanla kaplıdır. Urmiye gölünden Luristan'a kadar, çoğunluğu meşe olmak üzere, on dört değişik ürünün alındığı dört milyon hektar orman vardır. Fakat ormanlar çok yoğun de-

ğildir, başka yakıt kaynağı olmayan dağ halkı çok fazla odun kullanarak yerine konulamaz bu kaynağı tüketmektedir.

İran Kürdistanı'nın henüz işletilmeyen yer altı zenginlikleri fazladır. Kirmanşah'da petrol çıkartılmaktadır ve hem Hükümet hem uluslararası petrol şirketleri bölgede kuyular açmışlardır fakat üretim yılda bir milyon metre küpü aşmaz ve ancak yerel talebi karşılar.

İran yönetimi İran Kürdistanı'nı üç eyalete ayırmıştır, yalnızca merkezi Sina (Senendec) resmen Kürdistan olarak adlandırılmaktadır. Kuzeye Batı Azerbaycan ve güneye Kirmanşah denilir. Etnik bakımdan, başkenti Xurremabad olan Luristan'ı da Kürdistan'a katmak gerekir.

Yayımcının notu: Bu bölüm İran'da Şah devrilmeden önce yazılmıştı. 1979 Devrimi'nden sonraki Kürtleri de etkileyen olaylar, kitabın sonuna eklenen Gérard Chaliand'ın yazısında incelenmiştir.

N Ü F U S

Hükümetin şovenizmi nedeniyle Kürtlerin nüfusuyla ilgili tahrif edilmemiş rakamlar bulmak zordur. İran Hükümeti daima Kürtlerin 'saf İranlılar' olduğunu iddia etmiş ve 'İranlı'larla 'Farisi'ler arasında ayırım yapmaktan dikkatle kaçınmıştır. Nüfusun ulusal yapısı hakkında istatistik sağlamak her zaman olanaksız olmuştur. Fakat İran Kürdistanı'nda nüfusun ezici çoğunluğunun Kürt olduğu açıktır. Aşağıdaki sayılar önemi hakkında bir fikir verebilir:

Tablo I
İran'da Kürt Nüfus

<i>Yıllar</i>	<i>İran (Toplam)</i>	<i>İran Kürdistanı</i>	<i>İran'da Kürtler</i>	<i>İran'da Kürt %'si</i>
1970	28.258.800	4.803.860	4.521.280	16
1975 ¹	32.440.000	5.514.800	5.190.400	16

Kaynaklar: *National Census of Population and Housing*, Kasım 1966, Tahran; *Monthly Bulletin of Statistics*, Kasım 1971, U.N., New York.

1. 1975 tahminleri yıllık ortalama nüfus artış oranına (% 2.8) göre hesaplanmıştır. Yüzde on altı rakamı İran Hükümeti'nin 199 nüfus sayımına ve Kürdistan nü-

İran Kürdistanı'nda yaşayanların % 12.8'i Azeri (470.000) ve Farisidir (235.000). Öte yandan Horasan eyaletinde özellikle Gutşan ve Dor-gaz'da 400.000 nüfuslu güçlü bir Kürt topluluğu vardır².

İran Kürdistanı'nda nüfus yoğunluğu, Tablo II'de görüleceği gibi, ülkenin geri kalan kesiminin iki katıdır. İran Kürdistanı İran topraklarının % 7.6'sını oluşturur ve İran nüfusunun % 17'sini barındırır.

Tablo II

İran Kürdistanı'nda Nüfus Yoğunluğu

	Yüzölçümü (km ²)	Yüzölçümü (%)	km ² başına kişi	
			1970	1975
İran	1.640.000	100	17	20
İran Kürdistanı	125.000	7.6	38	44

fusu sonuçlarına göre bulunmuştur. Bu oran hiç bir biçimde Kürt nüfusun abartılması değildir, tersine, Kürt halkın şehirleşme oranı daha düşük olduğuna göre (İran'ın bütününde % 50 iken % 30) Kürdistan'da ortalama artış oranının % 2.8'den fazla olması muhtemeldir.

2. Bu gruplar Safavi Şah Abbas tarafından İran sınırlarını savunmak için kuzey aşiretlerine karşı 17. yüzyılda buraya yerleştirilmişlerdir.

Tablo III

İran Kürdistanı'nın Dört Eyaletinde Nüfus Dağılımı: 1966

<i>Yer</i>	<i>şehirli (%)</i>	<i>köylü (%)</i>
Mahabad	25	75
Seqiz	19	81
Senendec	27	73
Kirmanşah	49	51
İran Kürdistanı*	30	70
İran*	50	50

* 1975 tahminleri.

Kaynaklar: *National Census of Population and Housing*, Kasım 1966, Tahran; *Monthly Bulletin of Statistics*, Kasım 1971, U.N., New York.

Şehirleşme hızla artmıştır. Tablo IV dört büyük şehri göstermektedir:

Tablo IV

İran Kürdistanı'nda Şehir Nüfusunun Artışı

<i>Şehir</i>	<i>1956</i>	<i>1966</i>	<i>1976 *</i>	<i>% artış (1956-76)</i>
Mahabad	20.332	28.610	42.000	208
Seqiz	12.725	17.834	26.000	204
Senendec	40.641	54.587	76.000	187
Kirmanşah	125.439	187.930	300.000	239

* Yazarın tahmini.

İran Kürdistanı'nda hâlâ, şehirlerde hane başına ortalama beş, kırsal kesimde altı nüfus olmak üzere büyük aileler egemendir.

Aşiret yapısının parçalanması yüzyılın ba-

şında başlamıştır ve şimdi son aşamasına varmıştır. Kapitalizm geliştikçe iç pazarın hızlı büyümesi, tarım reformu (Kürdistan'da oldukça sınırlı kalmış olmasına karşın), şehirlere büyük göç ve öteki kültürel ve toplumsal değişiklikler İran Kürdistanı'nda aşiret toplumunun tasfiyesinde rol oynamıştır. Doğal olarak aşiretler yaşama mücadelesi vermektedir ve bir süre daha yaşayacaklardır fakat Mir, Beğ ve Ağa yönetiminde, hiyerarşik klasik aşiret yapısı artık çökmektedir.

İran'daki Kürt toplum artık aşiret toplumu olarak değerlendirilemiyorsa *a fortiori* onu göçebe aşiret toplumu olarak ele almanın da olanağı yoktur. Bir kaç yarı göçebe aşiret kışları köylerinde geçirip yazları yaylalara hayvanlarını otlatmaya çıksalar da artık Kürdistan'da göçebe aşiretler yoktur

D İ N

İran Kürdistanı'nda nüfusun % 98'i müslümandır. Kalan % 2 Ermeni, Süryani ve Yahudilerden oluşur. Müslümanların çoğunluğu Sünnidir (% 75); Şiiler Kirmanşah ve Luristan'da yoğunlaşmıştır.

Sünnilerin dinsel önderleri şeyhlerin İran Kürdistanı'nda halen önemli ölçüde etkinliği söz konusudur. Önde gelen iki tarikat Kadiri ve Nakşibendiliktir. Şeyhin özleyicileri mürit, derviş ve sufi olarak bilinir. Her mürit şeyhini yılda bir kez ziyaret etmeli, ona hediye getirmeli ve hayır duasını almalıdır. Sünni Kürtler arasında bunun dışında dini hiyerarşi yoktur. Genç Kürt din adamı (molla) tanınmış bir din önderinden icazet alarak köyüne döner ve geliri tamamıyla ona bağlananların vereceği hediyelerden oluşur. Köylülerin çoğunluğu fakir olduğundan genç molla da genellikle tarım ve hayvancılık yapmak zorundadır. Kırsal kesimle yakın ilişki içinde yaşayan, onların fakirliğinin ve kötü koşullarının bilincinde olan bu genç 'aydın'lar, köylerdeki tek okuma-yazma bilen kişiler olarak genellikle ulusal kurtuluş savaşımına etkin olarak katılırlar. Sonuç olarak İran yönetimi son yıllarda Sünni hiyerarşiyi 'yeniden örgütleme' çabasıyla mollalara aylık bağlamış ve onları devlet hizmetine çekmeye çalışmıştır.

DİL VE EDEBİYAT

Kürtçe, İran dili gibi bir Hint-Avrupa dilidir. Bu yakınlığa, İran okullarında öğretilen tek dil olarak Farsçanın sahip olduğu üstünlüğe karşın Kürt dili ve edebiyatı özgünlüğünü korumuş ve ulusal duyguların güçlenmesine katkıda bulunmuştur. 1945-46'da kısa süre bağımsızlık kazanmış olan Mahabad Kürt Cumhuriyeti dil ve edebiyatın gelişimini özellikle etkilemiştir. Kürtçe son otuz yıldır İran'da yasaktır. Bu süre boyunca İranlı Kürtler, 14 Temmuz 1958 Devrimi'nden beri büyük gelişme gösteren Iraklı Kürtlerin yayımlarını izlemişlerdir.

Türkiyeli Kürtlerle İranlı Kürtler arasında ne yazık ki hemen hemen hiç edebi etkileşim olmamıştır, çünkü iki ülkede kullanılan alfabeler farklıdır. İran'da okullarda eğitim Farsçadır ve Arap alfabesiyle yazılmaktadır, Türkiye'de eğitim Türkçedir ve Latin alfabesiyle yazılmaktadır. Türkiye'deki Kürtlerin büyük çoğunluğu özellikle gençler artık Arap alfabesini bilmediklerinden İran veya Irak'da basılan Kürtçe metinleri okuyamamaktadırlar. Aynı biçimde, İran'da ancak orta ve yüksek öğrenim gören çok küçük bir Kürt azınlığı Latin alfabesini okuyabilmektedir. Fakat İran ve Irak arasında Kürtçe

metinlerin alışverişinde durum farklıdır, iki ülkede de Arap alfabesi öğretilmektedir, dahası İran ve Irak Kürtlerinin çoğunluğu Güney Kürdistan diyalekti olan Sorani Kürtçesini konuşurlar.

Son yıllarda İran Kürdistanı'nda birçok Kürtçe kitap, broşür, süreli yayım gizli olarak basılmıştır. Bu metinlerdeki dilin saflığı ve zenginliği Iraklı Kürtlerin yayımlarıyla karşılaştırıldığında çarpıcıdır. İran'da Kürt dili ve edebiyatının gelişimini etkileyen bir başka etken daha vardır: Kürtçenin resmen yasaklanmasına ve bütün ülkede tek Kürt okulu bulunmamasına karşın birçok radyo istasyonu özellikle Kirmanşah istasyonu Kürtçe yayın yapmaktadır. İran istasyonlarının Kürtçe yayın yapmaları kuşkuyla karşılanmalıdır. İran Hükümeti iki amaç gütmektedir: bir yandan, İran gibi Türkiyeli Kürtlerce de dinlenen bu yayınlarla Şah siyasetinin propagandası yapılmakta, öte yandan Kürt dilinin özgünlüğü ile sistematik olarak oynanılarak dil, Farsçanın bir diyalekti olarak sunulmaya çalışılmaktadır. Gene de radyolarda Kürtçe şiirlerin okunması ve Kürt halk şarkılarının çalınması ancak Kürt edebiyatının yayılmasına ve Kürt ulusal bilincinin güçlenmesine yardımcı olmaktadır.

Kürtçenin yasak ve Farsçanın tek resmi dil olması nedeniyle birçok Kürt aydın Farsça yazmakta ve yayım yapmaktadır. Son yılların Farsça en önemli romanı, Kirmanşahlı bir Kürdün, siyasi muhalefet nedeniyle hapisshanedeyken yazdığı *Ahû Hanım'ın Kocası*'dır. Olaylar tamamiyle Kürdistan'da geçmektedir ve romanın tamamı savaş öncesi Kürt toplumunun çözümlemesidir.

Genç yazarların şiirleri gizlice basılmakta ve dağıtılmaktadır; kuşkusuz çağdaş en büyük Kürt şair 1974'de yayımlanan Aydınlık ve Karanlık adlı kitabı görülmemiş bir başarı elde eden şair Hemin'dir.

İran'da çağdaş Kürtçe düzyazı da gelişmektedir. Şu an için öncelikle gazete ve dergiler olmak üzere yasa dışı siyasal yazından oluşmaktadır. 1970'den beri can alıcı sorunlarla ilgili bir kaç kitap ve broşür gizli olarak Kürtçe yazılmıştır. Fakat bu Kürtçe metinlerin dağıtılması İran rejiminin baskı siyasetiyle olanaksızlaşmaktadır. Savak (gizli polis) yalnızca bir tek Kürtçe yayım bulundurduğu için bir çok kişiyi hapse atarak işkenceden geçirmiştir.

E Ğ İ T İ M

Kürtçe eğitim yasaklanmış olduğundan Kürt çocuklar okullarda Farsça öğrenmek zorunda kalmaktadırlar. Okulların donanımı yetersiz olduğu gibi sayısı da yetersizdir. Sınıflarda ortalama kırk öğrenci vardır. Köylerin çoğunda 250-300 öğrenciyle uğraşmak zorunda kalan bir tane öğretmen bulunur. Bazı şehirlerde ve özellikle köylerde, onbinlerce okul yaşında çocuk dershaneye adım atmamıştır. Tablo V okuma-yazma bilmeyenlerin oranını gösteriyor. 1975'de toplam nüfusun: 70'i ve kadınların % 80'inden çoğu okuma-yazma bilmiyordu. Daha kötüsü, beş kızdan ikisi ve dört erkek çocuktan biri, yedi-on beş yaş arasında okul yüzü görmemektedir. Tablo V Şah'ın sloganlarının tam tersini gösteriyor. Rejimin 'Büyük Uygarlık' ve kadınların kurtuluşu diye yayım organlarında gece gündüz öğündüğü budur.

Tablo V

On ve Daha Üst Yaşta Okuma-Yazma Bilmeyenler: 1966

<i>Eyalet</i>	<i>Eyaletin tamamı topl. kadın</i>		<i>şehir nüfusu topl. kadın</i>		<i>köy nüfusu topl. kadın</i>	
Mahabad	85.6	94.5	62.5	81.6	94	99.1
Seqiz	86.9	95.3	62.6	81.4	93.1	98.7
Senendec	82.4	90.5	55.7	69.1	92.9	98.8
Kirmanşah	70.7	81.8	53.2	66	89.2	98.3
İran Kürdistanı (1975 tahmini)	70	80	40	60	85	95

Kaynak: *National Census of Population and Housing*, Kasım 1966, Tahran.

Sağlık

Sağlık hizmetleri şehirlerde yetersiz, köylerde ise nerdeyse tamamiyle yoktur. 1966'da 4.800 kişiye bir doktor düşüyordu ve 20.000'den fazla nüfuslu bazı bölgelerde hiç doktor yoktu. (Avrupa ortalaması 500 kişiye bir doktordur.) O zamandan beri çok az değişiklik olmuştur. Uygun iklimine ve görece su kaynaklarının bolluğuna karşın İran Kürdistanı'nda trahom, sıtma ve verem yaygındır.

İKTİSADİ DURUM

İki dünya savaşı arasındaki dönemde kapitalist ilişkilerin bölgeye girmesine ve son on yılda iyice egemen olmasına karşın İran Kürdistanı halen tarım toplumdur. Nüfusun çoğunluğu gelirinin en önemli kaynağını oluşturan tarımda çalışmaktadır. Tablo VI nüfusun ekonominin ana kesimleri arasında dağılımını göstermektedir.

Tablo VI

*Faal Nüfusun Ekonomik Kesim İtibariyle
Dağılımı: 1966 (%)*

<i>Eyalet</i>	<i>Tarım ve madencilik</i>	<i>Sanayi ve inşaat</i>	<i>Hizmet</i>
Mahabad	67.8	10.7	21.5
Seqiz	70.5	8.8	20.7
Senendec	63.1	11.4	25.5
Kirmanşah	46.9	16.9	36.2
İran Kürdistanı (1975 tahmini)	65-70	10	20-25

Bu rakamlar biraz açıklama gerektiriyor. Kirmanşah'daki petrol sanayii dışında İran Kürdistanı'nda hemen hiç madencilik yoktur. Ayrıca 'sanayi ve inşaat' başlığı altındaki bütün faaliyet

inşaattan ibarettir. Gerçekten çağdaş sanayi çalışsan nüfusun % 5'inden azını istihdam etmektedir.

Tarımsal üretim gelirin % 80'ini sağlamaktadır, bunun % 45'i hayvancılık ve süt ürünlerinden, % 35'i çiftçilikten gelmektedir. İran Kürdistanı'nda kişi başına gelir 1960'da 80 ABD doları iken, 1975'de 150 dolara çıkmıştır. Resmi kaynaklara göre İran'ın tamamında yıllık kişi başına gelir 1.340 ABD dolarıdır.

İran'ın ulusal gelirindeki artışın çoğu petrol üretimindeki artıştan ve petrol fiyatlarının son on yılda hızlı yükselişinden kaynaklanmaktadır. İran Kürdistanı'nın milyarlarca dolarlık petrol servetindeki payı düşüktür. İran'ın büyük sanayi kuruluşlarının hiçbiri Kürdistan'da yatırım yapmamıştır. İran'ı Türkiye'ye bağlayan stratejik demiryolundan başka Kürdistan'da tek kilometre demiryolu yoktur ve Hükümetin böyle bir inşaata da niyeti yoktur. Gene stratejik nedenlerle Güney ve Kuzey Kürdistan'ı bağlayan bir asfalt yol Irak sınırı boyunca yapılmaktadır.

Kürdistan'da yaşam düzeyi çok düşüktür. 1966 istatistiklerine göre ailelerin % 50'sinden çoğu (ortalama beş-altı kişi) tek odada yaşamaktadır³. Evlerin % 80'i kerpiçtir. Çoğunluğunun

---

3. Fransız gezgin Henri Binder 1887'de şöyle yazıyor: «Bu odalardan ikisini ölçtüm. Birinde (3.5 m. uzunluğunda, 3 m. genişliğinde ve 2 m. yüksek) bir erkek, iki kadın ve iki eşek kalıyordu. Ötekinde (uzunluğu 5 m., genişliği 3 m. ve yüksekliği 2 m.) karısıyla bir adam, kızları, damat, iki çocuk, bir çift öküz, iki eşek ve dört koyun kalıyordu». H. Binder, *Au Kurdistan, en Mesopotamie et en Perse*, (Paris, 1887), s. 351. Seksen yıl sonra, fazla değişiklik yoktur.

suyu ve elektriği yoktur. Ortalama çalışma haftası şehirlerde 54 saattir.

Son on yıldır, İran'da kapitalizm geliştikçe, yüzyılın başından beri İran ekonomisine bağlanmaya başlayan İran Kürdistanı'nın ekonomisi, İran'la bütünleşmiştir. İran azgelişmiş bir ülke olarak kaldıkça, yaşanan bütün değişikliklere karşın, İran Kürdistanı en geri bölgelerden biri olmayı sürdürecektir.

KÜRT AŞİRETLER VE GELİŞİMİ

Bugün aşiretçiliğin toplumsal ve ekonomik bakımdan dağılmasına karşın, Kürt aşiretinin gelişimine göz atmak yararlı olur. Kırsal toplum halen aşiret ilişkilerinin izleriyle belirlenmektedir.

19. yüzyılın ortalarında Kürdistan halkının üçte biri göçebe aşiretlerden oluşuyordu. Toprağı ortaklaşa kullanıyorlardı ve bir yöneticinin koruması altındaydılar. Kürdistan'da aşiret klanlara (*taife, bar, tira*) bölünmekteydi, onlar da *hoz, xel* veya *binemal*'lara bölünmüşlerdi. Hem aşiretin önderi Beğ'in hem de klan önderleri ağaların tam idari hukuki yetkileri vardı. Beğ'in kararları kesindi fakat eşevin denilen 'ak sakallılar'ın bu kararlar üstünde büyük etkisi vardı. Beğ öldüğünde en büyük oğlu yerini alırdı veya erkek mirasçısı yoksa 'ak sakallılar' yeni bir önder seçerlerdi. Bir kadının aşiret şefi olduğu da bazı durumlarda görülmüştü⁴. Bu davalara şef baka, evliliklere o izin verirdi, vb. Aşiretin toprak ve yaylalarının sahibi olmamasına karşın önder daima primus inter pares'ti ve bazı ayrıcalıkları

---

4. Örnek olarak Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Jaf aşiretine önderlik yapan Bayan Adila.

vardı; köylüler ona düzenli olarak tarımsal ürün ve yün armağan ederler.

Her aşirette üç ayrı grup tanımlanabilir: Öncelikle şef ve ailesi vardır, bunlar aşiretin ayrıcalıklı üyeleridir. İkincisi bir çok işi gören hizmetçiler (gulam) bulunur. Son olarak aşiretin normal üyeleri olan çoğunluk gelir. Her aşirette ayrıca din adamları grubu, şeyhler (çeşitli mezheplerin temsilcileri), imamlar (molla) ve seyyidler (Peygamberin soyundan gelenler) bulunur. Din adamlarının da çeşitli ayrıcalıkları vardır. Aşiret üyeleri arasında, sahip oldukları hayvan sayısından kaynaklanan önemli ekonomik eşitsizlikler vardır. Özel mülkiyetin bulunmadığı durumlarda bile bu eşitsizlikler önemli rol oynar. Bazı üyelerin yalnızca bir kaç koyunu varken, şef ve öteki soyluların büyük koyun ve keçi sürüleri vardır.

Göçebe ve yarı göçebe aşiretler arasında alışveriş oldukça gelişmiştir; kırsal yaşam süren aşiretlerin sunabildikleri postları, yünleri, keçi kılı, süt ve süt ürünleri ve etleri vardır. Bazı aşiretlerde marangozluk, metal işleri, halı, çadır ve elbise dokumacılığı gelişmiştir. Alışveriş her aşiretin kendi yazlık ve kışlığını oluşturmalarını doğurmuştur, Hewart ve Germian. Bu ikisi arasındaki yol boyunca aşiret satabileceklerini satar ve gereksinimlerini satın alır. 20. yüzyılın başından itibaren para kullanımı Kürtler arasında yaygınlaşmış ve şeflerin zenginliği sürülerinin büyüklüğü kadar altın ve parasıyla da ölçülmeye başlanılmıştır.

Alışveriş ilişkileri ve otlakların bölünmesi, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarından

itibaren göçebe aşiretlerin yerleşmeye başlamasıyla gelişmiş ve düzenlilik kazanmıştır.

İki dünya savaşı arasındaki dönemde İran Hükümeti Kürtleri yerleştirmek için Orduyu kullanmış ve bunun yıkıcı sonuçları olmuştur. Bazen bütün bir kabile yok edilmiştir. İran, Türkiye, Sovyetler Birliği sınırlarında yaşayan Cellaşiretinin 10.000 üyesinden ancak bir kaç yüzü Merkezi İran'a zorunlu göçten sağ çıkabilmiş ve 1941'de kendi topraklarına dönebilmiştir. General Ahmet Ağa Han Lurların tasfiyesiyle kötü bir ad kazanmış ve 'Luristan kasabı' olarak tanınmıştır. Galbaghi aşireti de aynı olayları yaşamıştır. Aşiret Hemedan ve Isfahan'a göçettirilmiş, topraklarına Türkçe konuşan insanlar yerleştirilmiştir. «Göç sırasında konulan koşullar o kadar ağırdı ki, birçoğu dağlara çıkararak aylarca asiler gibi dövmüşmeyi yeğlemişlerdi»⁵.

Zorunlu göçler İran burjuvazisinin, anlamlı ve güvenli bir pazar oluşturulması için yerleşik nüfusa duyduğu gereksinimi karşıladığından, çıkarlarıyla uyuyordu. Sınır ticaretine getirilen yasak ve İran Hükümeti'nin merkezileştirme programı aşiretleri gereksinimlerini ülke içinden karşılamaya zorlamıştır. Yerleştirme programı köylüleri sömürebilen ve topraklarını satın alabilen Kürt ve İranlı topraksahiplerinin çıkarlarına olmuştur. Vergi toplayıcılar için Kürdistan dağlarında aşiretlerin peşinden gitmektense köylerde vergileri toplamak da çok daha kolay olmuştur. Sınır ticaretinin yasaklanması ve aşiretlerin göç

---

5. A. Lambton, *Landlord and Peasant in Persia*, (Londra, 1953), s. 285.

etmesine sınırlamalar getirilmesi kaçakçılığın denetlenmesini kolaylaştırmış ve devlet gelirlerini artırmıştır. Dahası, yerleşik bir nüfus, genç insanların askere yazılmasını ve yeni getirilen askerlik görevini yapmalarını da çok kolaylaştırıyordu.

Kürdistan'ın bölünerek yeni sınırların çizilmesiyle, özellikle Türkiye ile İran arasındaki geleneksel yaz ve kış göçleri engellenmiş oldu. Yarı göçebeler sınırları geçme haklarını yitirdiler. Sınırlar bazan aşiretleri ikiye hatta üçe böler (Şikak aşireti İran ve Türkiye, Herki aşireti İran, Irak, Türkiye arasında bölünmüştür). Kürt göçebelerin yerleşikliğe geçişi bazı etkenler nedeniyle gecikmiştir: iklim hayvancılık için elverişli ve ot boldu, ekilebilir toprak azdı, aşiretler devlete karşı herhangi bir yükümlülükleri olmadan bağımsız yaşamayı yeğliyorlardı. Fakat sonunda, devlet merkezileşmeyi güçlendirdiğinde göçebelik de söndü.

Bugün göçebelikten sözedilemez. Tablo VII'nin gösterdiği gibi, son yüzyılda köy sayısında ve köylü nüfusta çok hızlı bir artış olmuştur.

Tablo VII

Köy Sayısı ve Nüfus Büyüklüğü

<i>Yer adı</i>	<i>Köy sayısı</i>			<i>Nüfus büyüklüğü</i>		
	<i>1851</i>	<i>1951</i>	<i>1967</i>	<i>1851</i>	<i>1951</i>	<i>1967</i>
Bareh	8	161	203	1.125	15.000	28.080
Meriwan	14	111	)	1.040	17.800	)
			) 290			) 84.177
Hewreman	9	121	)	605	29.500	)

Bugün İran Kürdistanı'nda 7.500 köy vardır; bazıları 5-10 aileden ibaret küçük köylerdir, bazıları da 1.000-2.000 ailelik büyük köylerdir. Ortalama köyde 50-100 aile vardır. Son istatistiklere göre İran Kürdistanı'nda kırsal kesimin % 90'ı yerleşiktir.

Yüzyılın ikinci çeyreğinde şefler hem otlakları hem ekilebilir araziye ellerine geçirerek 'feodal'leştiler. Bir şef önderliğinde bütün aşirete ait olan toprak zamanla şefin özel mülkiyeti oldu.

Son yirmi yılda uygulanan tarım reformuyla artık bu tür 'feodalizm' yok. Şimdi İran Kürt toplumunda kapitalizm ve pazar ekonomisi geçerli olduğundan geleneksel toplumsal yapı, yerini, toplumu birçok bakımdan değiştiren yeni bir yapıya bıraktı. Fakat ekonomik altyapının çok kısa süre içinde temelden değişmesiyle birlikte halkın gelenekleri ve zihniyeti çok fazla değişmemiştir.

TOPLUMSAL YAPI

Tarım reformunun Kürt kırsal topluma etkisi Tablo VIII'de görülebilir. 1975 rakamlarının, tarım reformunun sonuçlarıyla ilgili istatistiklerin yokluğu nedeniyle yaklaşık olmalarına karşın, ana eğilimi göstermektedirler. Toprağın % 60'ından fazlasını elinde bulunduran büyük topraksahipleri ortadan kalkmıştır. Orta büyüklükteki topraksahiplerinin çoğunluğu tarım reformu yasası dışında kalmayı becermişlerdir; Kürdistan'daki siyasal durum nedeniyle Hükümet onlara çok fazla baskı yapmak istememiştir. Büyük topraksahiplerinin elindeki toprakların dağıtılmasıyla küçük topraksahiplerinin hatta daha da fazla orta büyüklükte topraksahiplerinin sayısı artmıştır. Şimdi orta büyüklükte topraksahipleri kırsal nüfusun en büyük kesimini oluşturmaktadırlar.

Tablo VIII

Kürt Kırsal Kesiminde Toplumsal Yapı

	Kır nüfusunun %’si		Aile başına topr. (hek.)
	1960	1975 (tah.)	
Büyük topraksahipleri	0.3	-	300’den fazla
Orta topraksahipleri	0.6	0.8	30-50
Küçük topraksahipleri	1.5	2.5	5-20
Orta köylülük	3	32	1-3
Topraksız köylülük	72	24-26	-
Tarım işçileri	10	23-26	-
Ötekiler	12.6	14.7	-

Bölgeye yapılmış hiçbir önemli yatırım olmadığından İran Kürdistanı’nda sanayi proletaryası fazla gelişmemiştir. Tersine Kürt şehirlerinde görülmemiş bir işsizlik düzeyi yaygındır. Kırdan göçle sürekli büyümektedir. İran’ın birçok bölgesinde görülen yoğun sanayileşme Kürdistan’a girmemiştir.

Kürt sanayi burjuvazisi de dolayısıyla çok zayıftır. Şehirler büyüdükçe yerli yönetimle ilişkisi içindeki Kürt orta sınıf veya hızla büyüyen hizmet sektörü ekonomik ve siyasal bir güç haline gelmektedir. Bu küçük burjuvazi Kürdistan’da kapitalizmin ana dayanağı olarak hareket etmekte ve Kürt toplumunda mevcut rejimin toplumsal tabanını oluşturmaktadır.

KISA TARİHSEL BİLGİLER

Çaldıran Savaşından

II. Dünya Savaşı'na

23 Ağustos 1514'de, Kürtlerin de yardımıyla Sultan Selim'in ordusu Şah İsmail'in kuvvetlerini Urmiye gölünün kuzey batısında Çaldıran'da yenilgiye uğrattı. Bu tarih Kürt topraklarının İran ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilk bölünüşünü belirtir.

Çaldıran savaşından sonra iki devlet de merkezi devlet kurma yolunda ilerlediler. Merkezileşme eğilimi Kürt prensliklerince muhalefetle karşılandı. 1608'de Dymdym ormanlarında Amir Han Bradost, Şah Abbas Safevi kuvvetlerine kahramanca direndi ve bugüne kadar gelen bir efsane oldu. Kızılbaş ordusu Urmiye gölünün batısında yaşayan Kürtleri katlettiler. 1639'da Şah Abbas, Sultan Murat'la Kürdistan'ın bölünüşünü formülleştiren bir antlaşma imzaladı; o zamandan beri Kürdistan'ın bu bölümünde sınırlar çok az değişikliğe uğradı. Çaldıran'dan sonraki 460 yıl boyunca İran Kürtleri Isfahan (o zamanki İran başkenti) ve Tahran'ın egemenliğine karşı sürekli mücadele verdiler. Sina eyaletindeki Ardalan prensliği en uzun direnen oldu ve 1865'e kadar özerkliğini korudu.

19. yüzyıldaki en büyük Kürt ayaklanmalar-

rından biri 1880'de oldu. Şeyh Ubeydullah önderliğindeki ayaklanmayla Urmiye ve Van gölleri arasındaki bölge kurtarıldı. Bütün Kürdistan'ın bağımsızlığı ve birliğini hedefleyen ilk ayaklanmaydı bu. Hareket birleşik Osmanlı ve İran kuvvetlerince bastırıldı.

Birinci Dünya Savaşı'nda İran Kürdistanı, Türk ve Rus ordularının savaş alanı oldu. Türkler Kürt ulusal duygularını zayıflatmak için gayrimüslimlere özellikle Ermenilere karşı nefreti körüklediler.

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması Türkiyeli Kürtlerin tanınma ve bağımsızlık savaşlarını yoğunlaştırdı. İran'da 1920 Sevr antlaşmasının yankıları, Irak Kürtlerinin Şeyh Mahmud önderliğindeki isyanı ve Tahran Hükümeti'nin zayıflığı kuzeyli Kürtleri ayaklanmaya teşvik etti. 1920-1925 arasında Şikak aşiretinin reisi Simko (İsmail Ağa), Urmiye gölünün batısındaki bütün bölgeyi elinde tutarak Kürdistan'ın bağımsızlığı için uğraştı.

1923'de Simko hareketlerinin eşgüdümünü sağlamak için Şeyh Mahmut'la görüşmeye Süleymaniye'ye gitti. İngiliz ajanlar Simko'yu yalan vaatlerle avladılar ve Simko Süryani önder Mar Şimun'u öldürmek gibi trajik bir hata yaptı. Sonuç olarak konumu sarsıldı.

1925'de İngilizlerin desteğiyle Rıza Han, sonraki adıyla Rıza Şah İran'da iktidara geldi ve merkezi bir devlet oluşturmaya çalıştı. 21 Haziran 1930'da Simko, Uçnu'da İran askeri yetkilileriyle görüşmelerde bulunmak üzere davet edildi ve orada öldürüldü. 1931'de bu kez İran Kürdistanı'nın güneyinde Cafer Sultan önderliğinde başka bir ayaklanma oldu.

KÜRT MAHABAD CUMHURİYETİ

20 Ağustos 1941'de Sovyet, İngiliz ve Amerikan bağlaşıp orduları İran'a girdiler. Rıza Şah'ın diktatörlüğü yerine zayıf bir hükümet getirildi, Tahran'daki bu hükümetin İngiliz ve Amerikalılar egemenliğindeki güney veya Sovyetler Birliği egemenliğindeki kuzey bölgelerinde hiç etkisi yoktu. Ülkede güçlenmeye başlayan çeşitli siyasal partilere demokratik haklar tanınmaya başlanmıştı.

Mahabad yöresi ne İngiliz, Amerikan ne de Sovyetler'in elinde değildi. Kürt ulusculuğunun uzun bir geleneği olan bir bölgeydi burası. Eylül 1942'de ele geçmez fırsatı kullanan Mahabad Kürtleri ilk Kürt siyasal hareketi Komala J.K. (*Jiyani Kurdistan*, Kürdistan'ın Dirilişi) hareketini başlattılar.

Şehirli orta sınıf aydınların önderliğindeki uluscu Komala hareketi kısa sürede şehirlerde ve kırsal kesimde kitle desteği kazandı. Yarı yasal durumuna karşın Komala siyasal bir program belirlememiş ve belirli örgüt çerçevesi oluşturmamıştı. 1943'de yeni önder kadrosu seçildi.

Kürdistan'daki demokratik hareket çok geçmeden Komala'nın yapısını aştı. Siyasal prog-

ramın zamanın gereklerine göre oluşturulması ve onbinlerce üyeye önderlik edebilecek örgütün yapılanabilmesi için daha geniş siyasal bakış açısı olan kadrolara gereksinim vardı. 1945'de yeni bir parti, Kürdistan Demokratik Partisi kuruldu; Komala'nın bütün üyeleri bir partiye katıldılar. Tanınmış bir aydın ve saygın bir siyasal ve dini önder olan Kadı Muhammed partinin kuruluşunda önemli rol oynamıştı. KDP sekiz önemli maddesi olan bir program hazırladı:

1) İran'daki Kürt halk kendi yerel yönetimine sahip olmalıdır ve İran sınırları içinde özerkliği tanınmalıdır.

2) Anadillerinde öğrenim hakları olmalıdır. Kürt topraklarında resmi dil Kürtçe olmalıdır.

3) Ülkenin Anayasası Kürdistan'daki yerel yöneticilerin toplumsal ve idari konularda yetki sahibi olmak üzere seçimle işbaşına gelmelerini garanti etmelidir.

4) Devlet memurları yerel halktan seçilmelidir.

5) İki tarafın da geleceğini güvence altına almak üzere köylüler ve topraksahipleri arasındaki anlaşmaya temel olacak genel bir yasa çıkartılmalıdır.

6) KDP, Azerbaycan halkının ve Azerbaycan'daki azınlıkların (Süryaniler, Ermeniler, vb.) kardeşliği ve birliği için mücadele eder.

7) KDP tarım ve ticaretin geliştirilmesi, eğitim ve sağlık koşullarının iyileştirilmesi, Kürt halkının maddi ve manevi kalkınmasının sağlanması ve Kürdistan'ın doğal kaynaklarının en iyi biçimde kullanılması için çalışır.

8) KDP bütün İran halklarının siyasal özgürlüğünü ve ülkenin böylelikle kalkınabilmesini ister.

Bu program Kürt halkın beklentilerini yansıttığından kısa sürede halkın çoğunluğunun desteğini kazandı. Hem Kürdistan'daki hem İran'daki özel koşullar demokratik güçlerin ilerlemesini teşvik ediciydi. 24 Ocak 1924'de Saqqez çevresinden delegelerin katıldığı büyük bir toplantıda ilk Kürt Cumhuriyeti ilan edildi, KDP önderi Kadı Muhammed Başkan seçildi.

Cumhuriyetin yaşamı bir yıldan az sürdü fakat büyük bir dinamizm gösterdi ve KDP programındaki bazı hedefleri elde etmeyi becerdi. Kürtçe resmi dairelerde ve okullarda kullanılmaya başlandı. Çeşitli Kürtçe süreli yayımlar çıktı, özellikle KDP yayım organı *Kürdistan*, kadın gazetesi *Helale* (Lale) ve çocuk dergisi *Grougali Mindalan* (Çocukların Babil) önemlidir. İlk Kürt tiyatrosu kuruldu. Kürt kadınlar ilk kez toplumsal ve siyasal yaşamda etkin rol aldılar. SSCB ile kurulan doğrudan ilişkilerle ekonomi de gelişmeye başladı. Kürdistan'dan kaçıp Tahran Hükümeti ile işbirliği yapan toprak ağalarının toprakları Kürt köylülere ve Irak Hükümeti'nin baskısından Mahabad'a sığınan Barzani ailesine dağıtıldı. Fakat komşu İran Azerbaycan'ındaki gibi bir tarım reformu uygulanmadı. KDP programında görüldüğü gibi Cumhuriyet köylülerle 'feodal'ler arasında uzlaşma arıyordu.

Yönetimde o zamana kadar yalnızca Farisi ve Azerilere verilmiş olan en üst görevler Kürtle-

rin elindeydi. İran İmparatorluk Ordusu ve Polisi dağıtılmış ve yerine Ulusal Ordu ve *Peşmerge* kuvvetleri oluşturulmuştu⁶.

Cumhuriyetin kırmızı, beyaz, yeşil bayrağında buğday başaklarıyla sarılı güneş resmi vardı, güneş bağımsızlığı, başaklar eğitimin önemini temsil ediyordu. Tanınmış bir Kürt türküsü ulusal marşı olarak kabul edilmişti:

*Ey düşman, Kürtçe konuşan halk hâlâ yaşıyor
Kimse Kürtler yok oldu demesin
Kürtler hep yaşayacak ve bayrakları hiç
inmeyecek.*

Hükümet Savaş Bakanı ve Dış İşleri Bakanı da dahil on üç bakandan oluşuyordu. Henüz seçilmiş bir meclis olmadığından yasama organı yoktu, yasalar başkanlık kararları olarak çıkarılmıyordu. Fakat yargı görevi Yüce Mahkeme ve Adalet Bakanlığı tarafından yürütülüyordu. Cumhuriyetin yerel idareleri kurulmaya başlanmıştı. Yeni hükümetin konumu halen kesinlikle belirli değildi; özerk yerel bir hükümet miydi yoksa tamamiyle bağımsız bir cumhuriyetin hükümeti miydi? Örgütün resmi adı Kürdistan Cumhuriyeti Devleti (*Devleti Cumhuri Kürdistan*) olmakla birlikte 'Ulusal Kürt Hükümeti' olarak da (*Hükümeti Milli Kürdistan*) anılmaktaydı; Azerbaycan'da da durum aynıydı. Mahabad Kürt Hükümeti henüz kendi hedefini sap-tamamıştı.

23 Nisan 1946'da Azerbaycan ve Kürdistan

---

6. *Peşmerge* sözcüğü ilk kez Mahabad'da kullanıldı.

Hükümetleri dostluk antlaşması imzaladılar. Antlaşmanın yedi maddesi vardı:

1) İki Hükümetin temsilcileri zorunlu görüşmelerinde iki tarafın topraklarında da yetkili kabul edilecekler.

2) Kürt nüfus bulunan Azerbaycan topraklarında Kürt yöneticiler ve tersi durumda da Azeri yöneticiler atanacak.

3) İki Hükümet ekonomik sorunlar üstünde çalışmak üzere bir kurul oluşturacaklar ve bu kurul iki Hükümetin önderlerine karşı sorumlu olacak.

4) Zorunlu görüldüğünde Azerbaycan ve Kürdistan karşılıklı yardımlaşma amacıyla askeri bağlaşma oluşturacaklar.

5) Tahran Hükümeti'yle yapılacak her türlü görüşme iki Hükümetin de rızası alınarak yapılacaktır.

6) Azerbaycan Hükümeti, Azerbaycan topraklarında yaşayan Kürtlerin dil ve kültürlerinin gelişebilmesi için gerekli önlemleri alacak, Kürdistan hükümeti de aynı biçimde davranacaktır.

7) Tarihsel dostluğa, demokratik birliğe ve iki halk arasındaki bağlaşıklığa aykırı hareket etmeye kalkışanlar iki Hükümet tarafından birlikte cezalandırılacak.

Bütün bunlara karşın iki Hükümetin iç işlerine yönelik siyasetleri farklıydı. Azerbaycan'da yöneticiler köylü ve işçi isteklerini dikkate alıyor ve geniş boyutlu ekonomik ve toplumsal reformları uygulamaya koyuyordu. Kürdistan'da ise toplumsal tabakalar dikkate alınmadan ulu-

sal birliğin sağlanması gündemdeydi. Kürt toplumu toplumsal ve ekonomik olarak çok daha geri olduğunda hedefler çok daha ılımlıydı.

İki Hükümet arasında sınırların belirlenmesi sorunu vardı. Urmiye gölünün batısı, Xoy, Salmas (Şapur), Urmiye (Rezaiye) ve Miyandud şehirleri için uzun görüşmelerin yapılması gerekmektedir. Ama 1946 Baharında bu tartışmalar ikincil derecede kaldı. Öncelik Amerika ve İngiltere desteğini almış olan Tahran Hükümeti'ne karşı iki devletin varlığının korunmasındaydı. Kürt ve Azeriler arasındaki antlaşma iki halk için çok büyük önem taşıyordu ve elbette Tahran tarafından çok kötü karşılanmıştı.

KDP, Tudeh Partisi, Azerbaycan Demokratik Partisi ve öteki üç ilerici partinin de katıldığı cephenin kurucularındandı. İran Kürdistanı böylece İran'daki bütün demokratik güçler için bir üst haline gelmişti.

Kürdistan Cumhuriyeti aynı zamanda bütün Orta Doğu'daki Kürt bölgeleri için işbirliği ve dayanışma merkezi olmuştu. Kürt yurtseverler memnuniyetle kabul ediliyorlardı: binlerce Barzani ve Türkiye, Irak, Suriye'den Kürt temsilciler Mahabad'da içtenlikle karşılanıyordu. Bütün Kürt ulusu Mahabad Cumhuriyeti'ni beklentilerinin simgesi olarak görüyor ve bütün Kürdistan'ın kurtuluşu için çekirdek olmasını umuyorlardı. Oysa o sırada İran'ın siyasal durumu özellikle Anglo-Amerikalıların Seqiz güneyindeki bölgeyi ellerinde tutarak statükoyu güvence altına almaları nedeniyle Kürtler Seqiz, Senendec ve Kirmanşah'ı kurtaramıyorlardı. Cumhu-

riyetin egemenliği Seqiz'ın kuzeyinden İran Kürdistanı'nın bütün kuzeyine yayılıyordu; bu topraklarda yaklaşık bir milyon kişi yaşamaktaydı.

Tahran Anlaşması'na uygun olarak Bağlaşık kuvvetler savaşın sonundan itibaren altı ay içinde İran'ı terketmeye başladılar. Sovyet kuvvetleri ülkenin kuzeyinden Anglo-Amerikan kuvvetleri İran'ı terkettikten birkaç ay sonra ayrıldı. Bundan önce İran ve Sovyet Hükümetleri İran'ın kuzeyindeki petrolün çıkartılmasına Sovyetler'in de dahil olabilmesi için anlaşma imzaladılar. Mayıs 1946'dan sonra İran topraklarında Sovyet birliği kalmadı.

1946 sonbaharında Tahran Hükümeti ülkede seçimlerin yapılması için kampanya başlattı. 'Hür' seçimlerin yapılabilmesi için Kürdistan ve Azerbaycan'da da İran Hükümet kuvvetlerinin bulunması gerektiği ileri sürölüyordu.

Aralık'ta İmparatorluk Ordusu Azerbaycan'a girdi. Azeri hareketi hemen hemen direnemedenden çöktü ve önderler SSCB'ne sığındılar. Azerbaycan Ulusal Hükümeti 17 Aralık'ta düştü ve kısa süre sonra İran birlikleri Mahabad'a girdi. Gene ciddi silahlı direniş olmadı. Cumhuriyetin Kadı Muhammed başkanlığındaki önderleri orda kaldılar. Yalnızca Barzani önce Nexede, sonra Uçnu'ya kaçtı.

Azerbaycan'da şah'ın generalleri görmezlikten gelirken silahlı çeteler binlerce demokrasi katlettiler fakat Kürdistan'da Ordu beklemeye karar verdi. Barzaniler Tahran'da Molla Mustafa başkanlığındaki heyetle yürütölen görüşmelerin

sonuçlanmasını bekliyorlardı. Fakat bu bekleme uzun sürmedi. Aralık sonunda Kadı ve öteki Cumhuriyet önderleri tutuklandılar. Mustafa Barzani'nin görüşmeleri başarısızlıkla sonuçlandı: İran Ordusu 22 Şubat 1947'de Naqadeh'e yürüdü. Barzaniler İran-Irak sınırına çekildiler ve kendilerini izleyen Ordu birliklerine ağır kayıplar verdirdiler. Birçok subay ve asker esir alındı. 13 Nisan'da Barzaniler Irak'a geçti.

İran Silahlı Kuvvetleri Cumhuriyetin destekleyicilerini silahtan arındırırken Tahran Hükümeti'yle işbirliği yapan ve Barzani'ye karşı savaşta ona yardım eden aşiretlere ise silahlarını saklama izni verilmişti. Resmi askeri mahkeme de yargılanan Kadı Muhammed, kardeşi Sadr Kadı ve kuzeni Seyf Kadı ölüme mahkum edildiler. Kadıların halk tarafından sevilmesi nedeniyle İranlı yetkililer bir süre idam kararını uygulamakta tereddüt ettiler, sonunda 30 Mart 1947 şafağında Kadı ve iki yoldaşı Mahabad'ın Tchouar Tchra Meydanı'nda büyük İran birlikleri arasında asıldılar. Bunu öteki İran Kürdistanı şehirlerindeki büyük katliamlar izledi.

Manevi önderleri Şeyh Ahmet önderliğinde Barzaniler, özellikle kadınlar ve çocuklar Irak'a kaçtı. Fakat Mustafa Barzani Bağdat Hükümeti'ne güvenemiyordu, 27 Mayıs'ta 500 adamıyla Türk sınırına girdi ve iki gün sonra tekrar İran'a geçti. Peşlerine 10.000 asker düşmüştü. Savaş üç hafta, 18 Haziran 1947'ye kadar sürdü. Üç yüz kilometre yol kateden Barzani kuvvetleri Aras ırmağını geçerek Sovyet topraklarına girdiler.

Kürt demokratik hareketinin neden yenilgi-

ye uğradığının araştırılmaması bu araştırmanın çerçevesini aşıyor. Fakat bazı zayıflıklarını özellikle önderliğin zayıflığını söyleyebiliriz. Cumhuriyetin on bir ay süren yaşamı içinde siyasal ve askeri bakımdan yeterli kadroları yetiştirmek olanaksızdı ve bu yoksunluk her yönde kendisini gösterdi. Öte yandan dış etkenler de önemli rol oynadı. Azerbaycan ve Kürdistan'daki ilerici hareketleri bastıran Tahran Hükümeti Anglo-Sakson özellikle Amerikan desteğine sahipti. Üstelik Tahran rejimi Sovyet siyasetinin İran'da tarafsız kalmasını sağlamakta güçlük çekmemişti. Fakat Tahran Hükümeti'nin siyasal ve askeri zayıflığı ve Kürdistan Cumhuriyeti'nin halk desteğini gözönünde tutarsak, Barzani örneğinin gösterdiği gibi, Kürt kuvvetlerinin etkin bir direniş gösterebileceklerini de düşünmek olanağı vardır.

YİRMİ YILLIK TARİHTE DEĞİŞİKLİKLER

Cumhuriyetin düşüşünü genel siyasal baskı dönemi izledi. KDP militanlarının ve Cumhuriyet kadrolarının çoğunluğu ya idam edildi ya hapsedildi. Fakat gençler uzun süre hareketsiz kalmadılar. 1948'den itibaren gizli Kürt yayınları Mahabad bölgesinde dağıtılmaya başlandı.

4 Şubat 1949'da Tahran Üniversitesi'nde Şah'a suikast girişimi oldu. Anglo-İran Petrol Şirketi tarafından cesaretlendirilen Hükümet, olayı bütün İran'da demokrat hareketleri ezmek için fırsat olarak kullandı; İran Kürdistanı'nda yüzlerce KDP militanı ve sempatizanı tutuklandı ve bir kaç yıllık hapis cezalarına mahkum edildi.

Tahran'da Dr. Musaddık iktidara geldiğinde gizli siyasal parti çalışmaları çok arttı. 1952 seçimlerinde, Cumhuriyetin düşüşünden altı yıl sonra, KDP adayı, Mahabad ve çevresinde % 80-90'ı arasında oy topladı. Sonuç olarak seçimler geçersiz sayıldı ve Hükümet Tahran'dan bir din adamını Mahabad milletvekili olarak atadı.

Aynı yıl Boka köylüleri 'feodalist'lerin ve

polisin tiranlığına karşı ayaklandılar. KDP önderliğindeki hareket hızla Boka ve Mahabad arasındaki bölgeye yayıldı. Fakat Şah'ın emriyle İran ordusu Kürt 'feodal'lerin yardımına gönderildi ve köylü hareketi ezildi.

Musaddık Hükümeti'nin, hâlâ Anglo-İran Petrol Şirketi'nin elinde olan petrol sanayiini ulusallaştırma kampanyası sırasında İran Kürdistanı bütünüyle Musaddık'ın destekleyicisi oldu ve uluslaştırmadan sonra da desteğini sürdürdü. 13 Ağustos 1953'de ulusal referandum sırasında Kürt halk oybirliğiyle Şah'ın iktidarının sınırlandırılması için oy verdi. Mahabad'da 5.000 oy içinden yalnızca ikisi monarşi lehineydi.

Birkaç gün sonra, 19 Ağustos 1953'de CIA tarafından örgütlenen bir darbeye Musaddık Hükümeti devrildi.

Musaddık Hükümeti'nin kararsızlığı, tutuculuk, İran'daki önde gelen demokrat güçlerin, Tudeh Partisi'nin iradesizliği ve hataları, darbe günü yurtseverlerin gösterdiği edilgenlik, darbelerin kolay bir zafer kazanmasına neden oldu. Polis Tudeh örgütünü ortaya çıkardıktan sonra, ulusal ve demokratik güçlerin yenilgisi birbirini izledi.

Karşı devrim, İran'da gerici ve emperyalizm yanlısı bir iktidarın oluşturulabilmesi için CIA tarafından örgütlenmiş ve yönetilmişti. İran halkının uzun mücadelesinin simgesi olan petrolün ulusallaştırılması durduruldu. Bütün ulusal ve demokratik örgütler baskıya uğradı, binlerce demokrat yurtsever hapsedildi, muhalif siyasetlerin her kanadından yüzlerce militan idam edildi.

di. İran'da tiranlık ve militarizm o günden sonra devam etti.

23 Şubat 1955'de İran, Irak, Türkiye ve Pakistan Bağdat Paktı'nı imzaladılar. Kısa süre sonra 4 Nisan'da İngiltere de Pakt'a katıldı. ABD üye olmamasına karşın Pakt'ın çeşitli komitelerinin çalışmalarına düzenli katkıda bulundu. Birçok yönüyle birlikte bu Pakt da, 1937 Sadabad Antlaşması gibi, Kürt hareketine karşı oluşturulmuştu.

19 Ağustos darbesinden sonraki dönemde bile Irak sınırında Kirmanşah'ın kuzeyindeki Juanro aşireti bir dereceye kadar özerkliğini korumuştur. Aşılmaz dağları aşirete topraklarını savunma olanağı veriyordu. 4 Şubat 1956'da, demokratik hareketin kökünü kazıdıktan cesaret bulan ve Bağdat Paktı üyelerinin güvencesini hisseden Şah, İran'daki Kürtlerin son kalesine karşı büyük bir saldırıya girişti. Binlerce asker, tank ve uçak Kürt köylerine yollandı. Nuri Said'in Hükümeti İmparatorluk Ordusu'nun yardımına koştu. Juanrolar kahramanca direndiler fakat eşitsizlik çok büyüktü. Sarıldılar ve köylerini terkedip dağlara sığınmak zorunda kaldılar. Özgürlüklerinin simgesi olan Juanro Ormanları bombalanarak yerle bir edildi.

Irak'daki 14 Temmuz 1958 devrimi emperyalizmin en güçlü kalelerinden birini yıktı. Demokrat güçler ve Kürt örgütleri için yeni olanaklar doğdu. Devrimin İran'da özellikle İran Kürdistanı'nda kaçınılmaz sonuçları oldu: İran'daki Kürt hareketi bir kez daha hızla gelişti.

1959 sonbaharında Kürt demokratik hareke-

tinin gelişmesinden korkuya kapılan Tahran Hükümeti muhalefete karşı yıldırma hareketına girişti. Şehirlerde ve kırsal kesimde yüzlerce işçi, köylü, öğretmen ve din adamı tutuklandı. Üçü KDP Merkez Komitesi'nden dört militan ölüme mahkum edildi. Avrupa'daki, bütün Orta Doğu'daki ve özellikle Irak'daki kamu oyunun dayanışma göstermesiyle Şah cezaları ömür boyu hapse çevirmeye mecbur oldu.

1967-68 SİLAHLI MÜCADELESİ

1961 Eylül'ünde Irak Kürdistanı'nda silahlı bir ayaklanma başladı ve doğru dürüst bir programı olmamasına karşın kısa sürede Irak Kürtlerinin desteğini ve İran Kürtlerinin sempatisini kazandı. Sempati, İranlı subaylardan satın alınan mühimmatın, malzemenin, paranın, giysilerin Irak Kürdistanı'na gönderilmesiyle somutlaştı. Bu yardım, İran'da KDP tarafından örgütleniyordu ve Mustafa Barzani önderliğindeki hareketin 1966'ya kadar sürmesinde büyük katkı sağladı.

Şah'ın, Haşimi monarşisini yıktığı için affetmediği Bağdat Hükümeti'ni zayıflatmak için Barzani'ye doğrudan yardım önerisinin gelmesi çok zaman almadı. Şah bu yardımla Kürt ulusal hareketini doğrudan etkisi altına almayı da umuyordu. Barzani hareketinin yardıma dayanması ve hareket büyüdükçe yardıma bağlılığın artması, sonuçta Kürt hareketinin varlığının yalnızca yardımla yaşayabilmesi düşünülüyordu.

Tahran Hükümeti, Barzani'ye yardım ederek, İran'daki Kürt hareketini tarafsızlaştıracığını veya Irak ve İran Kürtleri arasındaki dayanışmayı yıkacağını düşünüyordu. Şah yardımı

artırınca Barzani'nin İran Kürtlerinin siyasal eylemlerinin sınırlandırılmasında İranlı yetkililerle işbirliği yapmasını istedi. Sonuç, Kürt ulusal hareketinin İran KDP'nden bütün eylemlerini 'dondurması'nı isteyen ünlü 'tez' oldu. Bu teze göre, İran KDP üyeleri için doğru hareket yolu, 'sakin' durarak, Tahran Hükümeti'nin Barzani'ye yaptığı yardımı kesme tehdidini provoke edecek bir eylemde bulunmamaktı. Bu tezi kabul etmeyen her KDP militanı Irak Kürdistanı'nda persona non grata kabul edilecek ve İran Kürdistanı'ndaki Şah rejimine karşı her ciddi eylem 'Kürt devrimi'ne karşı eylem olarak görülecekti. Bu sırada yüzlerce İranlı Kürt militan Bağdat Hükümeti'ne karşı savaşmak üzere Peşmerge saflarına katılmıştı.

1967 başlarında KDP önderleri ve militanları artık Barzani ve Tahran Hükümeti arasındaki işbirliği siyasetini destekleyemiyebilecekleri sonucuna vardılar. Irak'ı terkederek İran'a döndüler. Onların dönmesinden önce de Kürt köylülerle Şah'ın polisi arasında bazı çatışmalar çıkmıştı. Militanların dönüşü uzun süredir silahlı ayaklanma için bekleyenlere cesaret verdi. Mahabad, Baneh ve Serdeşt arasındaki bölgede ayaklanma anlayışı çok çabuk gelişti. Harekete önderlik etmek üzere KDP Devrimci Komitesi kuruldu. 1967 kışında başlayan gerilla mücadelesi on sekiz ay sürdü. İran ve Barzani kuvvetleri arasında sıkışan ve kendilerini oldukça yalnız bulan genç ve deneyimsiz önderler, cesurca savaştılsa da sonuçta yok edildiler. Elektrik mühendisi Şerif Zadeh, öğrenci Abdülâh Muini, imam ve Devrimci Komite üyesi Mala Avara İran ordusuyla

savaşta öldürüldüler. 1968 baharında Süleyman Muini, Abdullah'ın ağabeyi İran sınırını geçmeye çalışırken Barzani'nin emriyle tutuklandı ve idam edildi. Cesedi İranlı yetkililere verildi ve İran'daki çeşitli Kürt şehirlerinde teşhir edildi.

Önderlerini yitiren hareket çöktü. Bazı militanlar Irak'a kaçtılar; Barzani'nin peşmergelelerine yakalanmamak için saklandılar. Kırktan fazla KDP militanı Barzani'nin adamları tarafından öldürüldü veya yakalanarak İranlı yetkililere teslim edildi.

İRAN KÜRDİSTANI VE IRAK KÜRT ULUSAL HAREKETİ (1961-1975)

Irak'daki Kürt hareketin önderliği İran Kürt hareketini engelleme siyasetini 1966'dan 11 Mart 1970'de Irak Hükümeti'yle Irak Kürdistanı için özerklik antlaşması imzalanana kadar sürdürdü. Bundan sonra Irak KDP önderleri, İran KDP militanlarına daha dostça davranmaya başladılar. İki parti arasındaki ilişkiler izleyen dört yılda gelişti fakat gene de İranlı Kürtlerin İran Kürdistanı'nda yeni bir gerilla savaşı örgütlemek bir yana önemli siyasal insiyatif koymaları sözkonusu değildi. Irak KDP'si, İran Kürtlerinin en büyük düşmanını kendisinin en yakın bağlaştığı görüyordu.

Şah rejimi Irak Kürtlerine savaş malzemesi ve gıda desteğinde bulunurken İran'da Kürt isteklerini ve eylemlerini acımasızca bastırıyordu. Yüzlerce İran KDP'si üyesi, Şah'ın hapishanelerinde çürüdü. İki KDP önderi yirmi yılını hapistekte geçirdi. 1978'de halen hapisteydiler.

19 Aralık 1972'de beş Kürt yurtsever Senendec'de idam edildiler. 22 Mart'ta İran KDP toplantısından çıkan merkez komite üyesi Kadir Wirdey Baneh'te sokak ortasında, gün ışığında

öldürüldü. 15 Nisan 1972'de İran KDP'sinin iki üyesi Senendec'de öldürüldü; Mayıs 1972'de aynı şehirde 17 yaşında bir çocuk siyasal muhalefet nedeniyle idam edildi.

Irak'da Barzani önderliğindeki hareketin üzücü sonu, siyasal inanç olarak Makyavelizmi benimsemenin ve küçük taktik çıkarlar için ulusal kurtuluşun ana ilkelerinden fedakarlık etmenin ne kadar tehlikeli ve trajik olduğunu gösterir.

İRAN KÜRDİSTANI'NIN BUGÜNÜ VE YARINI

İran Kürdistanı'nda Şah'ın Siyaseti

Bu yüzyılın üçüncü çeyreğinde İran birçok ekonomik, toplumsal ve siyasal değişimler geçirdi. Şah rejiminin sözcülerinin o kadar ögündüğü ekonomik büyümeden yalnızca yönetici sınıflar, kısmen yükselen burjuvazi, yabancı sermayeye bağlı burjuvazi ile ulusal ekonominin bütün anahtar kesimlerini elinde tutan Pehlevi ailesi kazançlı çıktı. Halk kitleleri, özellikle şehir ve kırsal kesimdeki işçiler fakirlik içinde yaşamaya devam ediyorlar. Geniş halk kesimleri hâlâ okuma-yazma bilmiyor ve sağlık hizmetlerinden yararlanamıyor. Şah'ın Amerikan esinli 'Beyaz Devrim'inin bütün felsefesi şehirlerde ve kırsal kesimde kapitalist gelişimin yolunu açmak ve iç pazarı genişleterek, özellikle kırsal kesimde rejimi destekleyecek sağlam bir küçük burjuva tabakası yaratmaktır. Tarım reformundan önce köylülüğün çok büyük oranının topraksız olduğu bir ülkede bu tür bir gelişim toplumsal patlama tehlikesini azaltmıştır.

Kapitalizmin hızlı gelişimi İran toplumunda

çeşitli çelişkiler doğurmuştur. Ulusal burjuva adı verilen kesimin gelişimi Şah'ın yabancı sermayeye tanıdığı ayrıcalıklarla durdurulmuştur. Son yıllarda yalnızca petrol geliri yılda 20 milyar doları aşmıştır. İran doğal gaz, bakır, vb. bakımından da zengin olduğundan ülkede mali kaynakların azlığından sözedilemez. Gene de 1977-78 bütçesi bir milyar riyal açık vermiştir.

Kırsal kesimdeki toplumsal sorunları çözmekten uzak kalan tarım reformu yeni ekonomik sorunlar yaratmıştır. Çeyrek yüzyıl önce İran tarım ürünleri ihracatçısıydı. Fakat İran tarımı kronik olarak durgundur. Demografik büyüme hızlı olduğundan ve petrol gelirleri orta sınıfın belirli kesimlerinin yaşam seviyesini yükselterek gıda tüketimini artırdığından İran yiyecek ithalatçısı olmuştur.

Tarım kesiminin makinalaşması ve kırsal toplumun çözülmesi ülkenin birçok yöresinde köylülerin kitle halinde şehirlere göçüne yol açmıştır. İşsizlik şehirlerde artmakta ve şehir yaşamı toplumsal ve ekonomik olarak gittikçe daha zor olmaktadır. Bütün bu toplumsal ve ekonomik değişimlere karşın bunlara uygun siyasal değişiklikler olmamaktadır. Burjuvazi ve orta sınıflar ekonomik güçleri oldukça artırmışlar ve toplumsal tabanlarını genişletmişlerdir; bir milyon sanayi işçisiyle işçi sınıfı önemli bir güç olmuştur fakat Şah siyasal iktidar tekeli korumaktadır. Yasama, yargı ve yürütme yetkileri tamamiyle onun elindedir. Ülkeyi yönetmekte doğrudan etkinliği olan üç örgütü, ordu, polis ve Savak'ı yöneten odur.

Şah rejimi artan biçimde Orta Doğu'nun polisi rolünü yerine getirmektedir; İran Ordusu'nun Arap yarımadasının güneyindeki Dofar'a müdahalesi bunun son göstergelerindendir. İran, ABD'yle hem ikili askeri pakt hem Cento yoluyla bağlantı kurmuştur. Binlerce ABD'li uzman ordu, polis ve gizli poliste eğitim hizmeti vermek için İran'a gönderilmiştir.

Şah Batı Asya'daki en güçlü orduyu inşa etme sürecindedir. İran, ABD silahlarının en önemli müşterisi haline gelmiştir. ABD Senatosu'na 1976'da verilen bir rapora göre, İran 1972'den 1976'ya kadar beş yılda ABD'ne 10.400 milyon dolar ödemiştir⁷. 1972'de İran'da 15-16.000 Amerikalı askeri danışman vardı. 1977'de bunların sayıları 24.000'e çıkmıştı ve ABD tahminlerine göre bu sayı 1980'de 50-60.000'e ulaşacaktır⁸. Aynı raporda Amerikalı uzmanlar İran'daki ABD çıkarlarını üç başlıkta toplamaktadırlar: Birincisi ülkenin coğrafi konumu, ikincisi İran'ın Batı ülkelerine İran Körfezi'nden devamlı petrol akışını garanti etmesi, üçüncüsü ülkede artan yatırım fırsatları ve İran'ın ABD'yle olan dikkate değer ticaretidir.

Şah'ın diktatörlüğü artık zirvesine ulaşmıştır. Demokrasi ve özgürlükten eser kalmamıştır. Bütün siyasal örgütler, sendikalar, meslek hatta din birlikleri yasaklanmıştır. Basın özgürlüğü kesinlikle yoktur. Meclis ve Senato üyeleri Şah tarafından atanmaktadır. Devletin bütün işlevle-

---

7. *U.S. Military Sales to Iran: A Staff Report to the U.S. Senate*, Temmuz 1976, s. 7.

8. a.g.e.

ri onun emirlerine bağılıdır. Savak'ın korkunç gücünü ancak o genişletip daraltabilir.

Bu niteliklerin hepsi İran'ın tamamında ve koşulların çok daha kötü olduğı İran Kürdistanı'nda geçerlidir. Kürdistan, İran'ın öteki bölgelerinden çok daha fazla askerileştirilmiştir. Ordu, polis ve özellikle Savak tam yetkiyle hareket etmektedir. Halkın hareketi tam denetim altındadır: Bir köyden başkasına giden Kürt köylüsü iki köyün de muhtarlarına bilgi vermek zorundadır, muhtarlar da durumu polise iletmek yükümlülüğü altındadırlar. İran'la Irak'ın Cezayir'-de 6 Mayıs 1975'de anlaşma imzalamalarından ve Barzani hareketinin çökmesinden sonra Kürtlerin yığıldığı İran sınırı mümkün olan en yoğun gözetim altında tutulmaktadır.

İran Kürdistanı'nda ulusal baskı çok ağırdır. Şah rejimi, İran sınırları dışına taşan, Farisi olmayan Kürt ulusunun varlığını tanımamaktadır. Asgari ulusal hak istekleri bile şiddetle bastırılmaktadır. Rıza Şah'ın başlattığı özümleme siyaseti halen bütün ağırlığıyla yürürlüktedir.

Ulusal baskı siyaseti az veya çok Araplar, Beluciler ve Azeriler üstünde de uygulanmaktadır. Farisi olmayan uluslar İran nüfusunun yarısından fazlasını oluşturmalarına karşın Şah rejimi hiç bir ulusal hakkı tanımamaktadır. Ama ulusal sorun, ulusal sorun yokmuş gibi davranarak çözülemez.

İran'da Çeşitli Siyasal Muhalefet Güçlerinin Kürt Sorunundaki Tutumu

Türkiye'de Kürdistan ülkenin en az gelişmiş bölgesidir, Irak'da Kürdistan petrol sanayii ve doğal koşulları sayesinde ülkenin en gelişmiş bölgesi kabul edilir. Fakat bugün, savaşlarla yıkıma uğratılsa da, örgütlenmemiş bir ekonomi devralmış olsa da, Kürdistan'ın en dinamik bölgesidir.

'Feodalizm'in yokedilmesi, kapitalist üretim ilişkilerinin girmesi, özünde durağan olan geleneksel toplumsal yapının çözülmesine yol açmıştır. Kürdistan ekonomisi artık İran'ın dışında bir eklenti değildir, tam anlamıyla İran ekonomisiyle bütünleşmiştir. Geleneksel toplumsal yapı dağıldığından hızlı bir dönüşüm yaşanmıştır. İran Kürdistanı bu ülkenin en az gelişmiş bölgelerinden biri olsa da Kürdistan'ın tamamının en gelişmiş yeridir.

Türkiye ve Irak'da ulusal baskı altındaki en önemli grup Kürtlerdir, İran ise Kürtler ve Farişiler yanında başka ulusların da, Beluciler, Araplar, Azerilerin yaşadığı bir ülkedir. Sayı olarak ifade edersek, Kürtler, nüfusları yaklaşık on milyon olan Azerilerden sonra gelen ikinci en büyük baskı altındaki gruptur. Fakat Azeri burjuvazi devlet aygıtıyla geniş oranda bütünleşmiş olduğundan Şah rejimi için, ulusal duyguların güçlü olduğu Kürtler en tehlikeli gruptur.

İran'da Kürt nüfusun ve Kürt topraklarının Irak ve Türkiye'ye göre daha küçük bir oran oluşturmalarına karşın, Farisi olmayan ulusların nü-

fusun yarısından fazlasını oluşturması dolayısıyla İran'da ulusal sorun ülkenin geleceği açısından çok daha önemlidir. Çeşitli muhalefet partilerinin İran'da ulusal soruna ve özelde Kürt sorununa yaklaşımı bu bağlamda değerdendirilmelidir.

Tudeh Partisi'nin yaklaşımı: Marksist eğilimli Tudeh Partisi 1941'de kuruldu; halkın bütün kesimlerini kapsayan bir kitle partisi olma hedefini güdüyordu fakat ulusal soruna karşı hiç bir zaman açık bir tutumu olmadı. 1945-46'da Tudeh'in Azerbaycan ve Kürdistan'daki ulusal ve demokratik hareketleri savunduğu doğrudur. Fakat o zamandan beri Tudeh, kendisini resmen Marksist-Leninist ilan etmesine karşın, daha tutucu olmuştur.

1975'de yayımlanan yeni programında ulusal soruna yalnızca iki paragraf ayrılmıştır. Yöneten sınıfla ilgili siyasete ait bölümün sonunda şunlar ileri sürölür:

İran'da yaşayan halklara yapılan ulusal baskı İran yönetici sınıfının anti-demokratik siyasetinin bir başka yanıdır. İran çok uluslu bir ülkedir ve burda yaşayan çeşitli halklar farklı bağlarla bağlıdır. Yüzyıllardır bu halklar ortak bir kadere sahip olmuşlar ve zengin ve değerdli bir İran kültürünün yaratılmasına katkıda bulunmuşlardır. Bağımsızlık ve özgürlük mücadelesinde yanyana sayısız fedakarlıklarda bulunmuşlardır. İran halklarının çıkarı emperyalizm ve gericiliğe karşı savaşta birleşmiştir. Fakat ulusal baskı nedeniyle bu halklardan bazılarının sahip olmaları gereken haklar tanınmamıştır.

Ulusal baskı halklar arasında güçlü bir birlik gerçekleştirilmesi için engel ve ülkenin siyasal, ekonomik ve kültürel ilerlemesi için set olmuştur⁹.

Farisi halkın ulusal baskı görmediğine ait bir söz yoktur. Ulusal haklar konusunda Farisilerin Beluci ve Kürtlerle aynı durumda olduğunu düşündükleri sanılabilir. Program İran halklarının aynı kaderi paylaştığını ileri sürmektedir. Fakat bu kader ortaklığı İran'ın baskı altındaki halklarınca mı istenmiştir, yoksa onlara zorla mı kabul ettirilmiştir? İran'ın bugünkü sınırları birçok savaşımın sonucu oluşmuştur. Azeri, Kürt, Beluci ve Arap ulusal varlıklarının bölündüğü gözönüne alındığında bu sınırların ulusal olduğu ileri sürülebilir mi? Son olarak, kimin kültüründen söz edilmektedir? Bugün İran'da tanınan kültür, egemen ulusun kültürüdür, Fars kültürüdür. Bu kültürün Kürtlere ve öteki halklara ait olmayışı bir yana, onların ulusal kültürü ayaklar altına alınmış, tarihleri çarpıtılmış ve kültürel kalıtları Farisilere atfedilmiştir.

İkinci paragrafta Tudeh Partisi ulusal soruna çözüm önerisini sunmaktadır:

Ulusal ve demokratik İran Cumhuriyeti'nin Hükümeti İran halklarının gönüllü birliği taraftardır ve İran halkları arasında gerçek birliğin yaratılmasını, ulusal baskının yokedildiği eşitlik ve dostluk temelinde görür. Dolayısıyla Hükümet ulusal sorunun çözümü için aşağıdaki ilke-

---

9. *Programme of the Iranian Tudeh Party*, Aralık 1975, s. 18.

leri benimseyecektir: a) İran'daki bütün halklar kendi kaderlerini belirleme hakkına sahiptir, b) ulusal azınlıkların hakları bütün ulusal, toplumsal ve kültürel hakları sağlanarak tanınmalıdır.

Tudeh Partisi'nin öteki belge ve bildirileriyle karşılaştırıldığında, bu program kendi kaderini belirleme hakkını içerdiğinden ileriye doğru atılmış büyük bir adımdır. Fakat Programın başka hiç bir yerinde İran'daki baskı altındaki ulusal azınlıklardan bahis yoktur. Burda ortaya çıkan görüş, İran halklarının henüz ulus olmadıklarıdır. Program kendi kaderini belirleme hakkından sözetmektedir, ayrılma hakkından değil.

Program oldukça açık bir biçimde kendi kaderini belirleme hakkını sınırlamaktadır. Ulusal egemenliğin pekiştirilmesiyle ilgili bir paragrafta, ilk görev, Tudeh'e göre *'ülkenin toprak bütünlüğünün savunulması ve siyasal ve ekonomik bağımsızlığının güvence altına alınmasının sağlanması'*dir. Toprak bütünlüğü savunulurken aynı anda kendi kaderini belirleme hakkının gerçekleştirilmesi nasıl istenebilir? Halklardan biri kendi kaderini belirleme hakkını kullanarak İran'dan ayrılıp kendi devletini kurmak istediğinde Tudeh'in tutumu ne olacaktır? O zaman Tudeh programının hangi maddesinden vazgecektir?

Ulusal Cephe: 1950'de Dr. Musaddık tarafından kurulan Parti İran orta sınıflarınca benimsenmiştir. Ulusal Cephe'nin yurtdışında üslenen üç kesimi (Amerika'daki tutucular, Avrupa'daki ılımlılar ve Orta Doğu'daki marksist kökenli köktenciler) İran'da ulusal sorunun varlığını hiç

bir zaman kabul etmemişlerdir. 1972'de yayımlanan yeni programında Ulusal Cephe ulusal baskılardan söz etmemektedir. Şu anda cephenin Şah'dan ulusal sorun açısından tek farklılığı bir noktadadır: Resmi propaganda İran'da yalnızca bir ulusun varlığını vurgulamak için 'İran ulusu'ndan sözederken Ulusal Cephe yayımlarında 'İran halkları' demektedir.

Halkın Mücahitleri: Bu örgüt 1970'de kurulmuştur ve o zamandan beri İran'ın önemli kentlerinde özellikle Tahran'da gerilla eylemlerinde bulunmaktadır. İslam örgütü olarak kurulmuş fakat müslümanlarla marksistlerin yanyana savaştığı bir süreçten geçmiş, sonunda Marksist ve Müslüman olmak üzere ikiye bölünmüştür. Son zamanlarda Marksist örgüt daha etkin görünmektedir ve İran'ın siyasal yaşamının çeşitli yönleriyle ilgili ilginç çözümler yayımlamıştır.

Silahlı mücadeleyi seçen örgüt doğal olarak baskı altındaki İran halklarına, özellikle Şah rejimine karşı özel ulusal ve coğrafi koşulları nedeniyle silahlı mücadele için önemli bir potansiyel güç oluşturan Kürtlere ilgi duymaktadır. Mücahidan henüz açık ve kesin bir program oluşturmamış olmasına karşın İran'ın baskı altındaki halklarına sıcak bakmaktadır.

İran Halkın Fedaileri Gerilla Örgütü: 1971 Şubat'ında Kuzey İran'da Siakal'da bir gerilla saldırısı oldu. Gerilla saldırısı kırsal kesimde yenilgiye uğrayınca Marksist gerillalar kentlerde gruplaştılar ve Fedayan örgütünü kurdular. Başlangıçtan itibaren bu örgütün önderleri ve kuramcıları ulusal soruna önem verdiler. 1970 ba-

harında basılan, kuruculardan A.S. Farahani'nin 'Bir devrimcinin neleri bilmesi gerekir' adlı yazısında, ulusal sorunun doğru konulması gerektiği ve 'Kürdistan'ın kendi karakteristik nitelikleri olduğu, Kürtlerin referandumla kendi özerkliklerine sahip olabilmeleri gerektiği' ifade edilmiştir¹⁰.

19 *Behmen* adlı ilginç çözümler içeren derginin ikinci sayısı 'silahlı mücadele için kitle desteğinin nasıl kazanılacağı' konusunu işlemektedir ve ulusal baskının tanımını vermeye çalışmıştır. Baskı altındaki halkın silahlı mücadelesi ve Kürt halkın durumuyla ilgili bir makalede İran'daki Marksist yazın için çok yeni düşünceler ortaya konulmuştur:

Sınırlar Kürtleri ve İran'ın öteki baskı altındaki halklarını bölmüştür. Bu halkların hareketleri İran sınırları dışındaki hareketlerle bağıntılıdır. Son yirmi-otuz yıldır bu halk merkezi hükümete karşı bir kaç kez ayaklanmıştır. İran devrimci hareketi için baskı altındaki halkların özellikle Kürt hareketinin aşağıdaki nitelikleri dikkat çekicidir: 1) Bu hareketler emperyalizme bağlı bir rejime karşıdır, dolayısıyla nitelik olarak anti-emperyalisttir. İlerici nitelikleri geliştirilerek devrimci harekete kazanılabilir ve rejime karşı baskı altındaki yığınların cephesine katılabilirler. 2) Bu hareketler (kendi bölgelerinde) baskı altındaki kitlelerin desteğine sahiptir, düşmana karşı mücadelede önemli bir güç oluşturmaktadırlar. 3) Kitle desteği ve sınırlar öte-

---

10. Savak 15 Mart 1971'de idam edildiğini açıkladı.

sindeki halklarından aldıkları destek nedeniyle bu hareketlerin yok edilmesi çok zordur. Bölgesel ve uluslararası çelişkiler bu çatışmalarda çok hızlı yayılır ve onlara rejimin bütün güçlerini üstüne çekebilecek daha geniş bir boyut kazandırabilir. 4) İran halklarının birlik ve dayanışmasının köşetaşı, ortak düşmana karşı özgürlük ve demokrasi mücadelesinde bütün halkların mücadelesini birleştirmek için her türlü burjuva ve küçük burjuva dar kafalılığı bırakarak ulusal sorunu ele almaktır. Devrimci hareketin bu birliği geliştirme görevi vardır.

Kürt ve öteki baskı altındaki uluslardan militanların ilk görevi, ulusal kurtuluş hareketini geliştirerek bütün İran halklarının kurtuluş mücadelesinin birliğini sağlamaktır. Bu militanlar kendi toplumlarında toplumun bütününden çok daha yararlı bir rol oynayabilirler (...) Kürtler arasında ilerici ideolojinin gelişimi, silahlı devrimci mücadele ile Kürt halkının ulusal hareketi arasında bağlantı kurmak açısından önemli bir etkidir. Silahlı devrimci hareket, Kürtlerin ve öteki baskı altındaki halkların ulusal kurtuluş hareketlerini, ülkenin geleceğinin belirlenmesinde çok önemli bir rol oynayacak reddedilemez büyük bir güç olarak görmektedir¹¹.

Fedayan örgütü ülkede kök salmıştır ve açık bir devrimci çizgi izlemektedir. Kürt halkın ulusal ve demokratik hareketi gelecekte bu örgütle yakın işbirliği kurabilecektir.

---

11. 19 *Behmen*, kuramsal dergi, Ocak 1975, s. 97-102.

İranlı Öğrenciler Örgütü, binlerce öğrencinin üye olduğu ve Şah rejiminin kapattığı konfederasyonu da göz önünde bulundurmak gerekir. Birçok sorunlar ve bölünmeler olmasına karşın konfederasyon içindeki çeşitli siyasal eğilimler halen çok ilgi çekicidir. Konfederasyon ulusal baskının varlığını kabul etmektedir ve baskının yok edilmesi için savaşım vermeye hazır olduğunu açıklamıştır.

İRAN KÜRDİSTAN DEMOKRATİK PARTİSİ

İran KDP 16 Ağustos 1945'de Mahabad'da kuruldu. Bir yıl sonra Mahabad Cumhuriyeti'nin popülerliğinden etkilenen Iraklı Kürt aydınlar KDP'nin Irak şubesini kurdular. Cumhuriyet yıkıldığında Irak örgütünün İran KDP'nin şubesi olarak kalmasının bir anlamı kalmamıştı. Fakat iki bölüm de adlarını muhafaza ettiler ve ortak bir programları ve örgüt birlikleri olmamasına karşın bugün de iki parti aynı ada sahip.

11 Mart 1970 Anlaşması'nı izleyen yıllarda İran KDP ilerici yönünü yitirdi ve yalnızca uluscu niteliğini koruyarak Barzani'nin yetkisi altına girdi. Bu dönem boyunca Parti'nin İran'daki etkinliği 'donduruldu', Merkez Komite tarafından yayımlanan birkaç yayım yalnızca Irak Kürdistanı'yla ilgili sorunlara yer vererek bütün olarak İran'ı ilgilendiren toplumsal siyasal sorunlarla ilgisini kesti. Partinin 1964'deki ikinci kongresinde bu dar sınır aşılmadı. Bazı delegelerin kongreye katılması Barzani taraftarlarınca engellendi.

Mart 1970'den sonra durum değişti. Haziran 1971'de Üçüncü Parti Kongresi'nde yeni bir Mer-

kez Komite seçildi ve yeni bir program benimsendi. Yeni bir parti statüsü kabul edildi. Eylül 1973'deki dördüncü kongre İran KDP tarihinde bir dönüm noktası oldu. Bir kaç kez eklemeyle kongre önceki programda benimsenen statü ve programı kabul etti. Ülke içinden ve dışından partiyi temsil eden kırk dokuz delege kongre çalışmalarına katıldı. Katılanlar Parti'nin kurucuları ve bir çok gençten oluşuyordu. Kongre Merkez Komitesi'nin Parti'nin tarihini gözden geçirip değerlendiren ve geleceğe ait geniş yaklaşımlar getiren raporunu tartışarak oybirliğiyle kabul ettiler. Sonunda yeni Merkez Komite üyelerini ve yedeklerini seçmek için gizli seçimler yapıldı. İran KDP gerçekte İran Kürdistanı'nda etkinliğini sürdüren tek muhalif siyasal örgüttü. Kırk yıla giden geçmişiyile, Kürdistan'da kitle desteğini yeniden kazanmış olmasıyla Parti İran solundaki bütün büyük örgütlerden saygı görmektedir. Şah'ın başbakanı Bay Hoveida'nın partiyi 'kökü dışarda' kabul etmesini anlamak da kolaydır. Aşağıda KDP programından parçalar bulunmaktadır:

Kürt Demokratik Partisi İran Kürdistanı'ndaki Kürt halkın öncüsüdür. İran'ın bütün ilerici halkları ile birlikte KDP emperyalizm ve gerici monarşik rejime karşı savaşı. Kavgamız Kürt halkının kendi kaderini belirleme kavgası olduğu kadar bütün İran'ın kurtuluşu kavgasıdır...

KDP'nin stratejisi demokratik İran çerçevesinde İran Kürdistanı'nın özerkliğini sağlamaktır. Özerk İran Hükümeti bütün İran Kürdistanı topraklarını yönetecektir; İran Kürdistanı'nın sı-

nırları, bu bölgedeki halkın çoğunluğunun isteklerine göre, tarihi, coğrafi ve ekonomik etkenler doğrultusunda belirlenecektir. İran'ı bütün olarak etkileyecek bütün dış siyaset, ulusal savunma ve uzun dönemli ekonomik planlarla ilgili kararlar İran Hükümeti'nin yetkisinde kalacaktır. Öteki bütün konularda özerk ulusal Kürdistan Hükümeti tam yetkili olacaktır; özerk ulusal Kürdistan Hükümeti temsilcileri Merkezi Hükümet toplantılarına katılacaktır. Özerk ulusal Kürdistan Hükümeti'nin resmi dili Kürtçe olacaktır. Her düzeyde öğrenim dili, bütün yerel yönetimlerin dili gibi Kürtçe olacaktır. Farsça da özerk ulusal Kürdistan Hükümeti'nin resmi dili olacak ve Kürtçeyle birlikte, ilkokulların dördüncü yılından itibaren öğretilenecektir. Kürdistan'da yaşayan ulusal azınlıklar Kürt yurttaşlarla aynı haklara sahip olacaktır. Kendi kültürel haklarını koruyacaklar ve çocukları ilkokullardan itibaren kendi dillerini öğrenecektir. Bütün azınlıkların kendi dillerinde gazete ve kitap yayımlama hakları olacaktır. Din ve devlet işleri ayrılacaktır: Bütün dinler için inanç özgürlüğü güvence altına alınacaktır. Irk ve din ayrımı yasadışı kabul edilecektir.

BAŞARININ ÖNKOŞULLARI

Kürtler herhalde 15 milyondan fazla nüfusa sahip olup bugüne kadar ulusal varlıklarını ortaya koyamayan tek halktır. Zafere çok yaklaştıkları her seferinde şu veya bu nedenle savaşım başarısızlığa uğramıştır. Bu nedenlerden bazıları halen geçerlidir: Kürtlerin denize açılışı yoktur ve Orta Çağ'lardan beri dağlarında başka halklarla çevrili kalmışlardır. Uygarlığın meyvalarıyla ilişkileri kısıtlı kalmıştır. Kürt toplumu komşu halklara göre hâlâ geridir. Coğrafi olarak İran ve Türk devletleri tarafından, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra dört devlet tarafından bölünen Kürdistan'ın bütün bölgeleri geridir. Küçük ve parçalanmış bir halk bir kaç devlete karşı nasıl ayaklanabilir? Çeşitli Kürt ayaklanmaları bu hükümetlerin ortaklaşa hareketiyle bastırılmadı mı? Yenilgi ardına yenilgi Kürtlerin hiç dostu olmadığı efsanesine yol açtı. Gerçekte Kürtlerin birçok dostları vardır fakat onları özellikle yaşadıkları ülkelerde bulup çıkarmak zordadırlar. Kürdistan'ın her parçasında özellikle İran Kürdistanı'nda tarihsel deneyim, Kürt halkının ülkenin geri kalan kesiminden yalıtılmış olduğunda savaşımı kazanamayacağını orta-

ya koymuştur. İranlı Kürtler İran siyasal baēla-
mı içinde çalıştıklarına göre, savaşımları orga-
nik olarak teki İran halklarının savaşımlarıyla
baēıntılıdır. şah rejimi devrilmedike Kürtler
için kendi kaderini belirleme hakkı ve İran için
demokrasi söz konusu edilemez. şurası sylen-
melidir ki, Kürtlerin şah rejimine karşı savaşımla-
rında İran'daki demokratik gler, Irak ve Tür-
kiye'deki Kürtlerden çok daha güvenilir ve belir-
gin baēlařıklardır. Ortak düşman bu gleri or-
tak cephede birleştirmektedir. İran solunun (Irak
ve Türkiye solu gibi) ulusal sorun konusunda
Kürt hareketin her noktasını kabul etmediēi doē-
rudur. Fakat bu durum iřbirliēi ve uyumlu ey-
lem için bir engel oluşturmamalıdır, çünkü İran'da
ilerici hareketin başka baēlařıēı yoktur. Tür-
kiye, Irak ve Suriye'de de aynı kural geçerlidir.
Farisi, Türk ve Arap halklar Kürt halkının dş-
manı deēil dostudur.

Ayrıntılı zmlmelerden sonra İran KDP
silahlı mücadeleyi hedeflerine ulaşmak için tek
yol olarak grmştur. Bu mücadele yolunu ge-
rektiren şah'ın diktatörlük rejimidir. Başka hiç-
bir seçenek devrimci bir deēiřiklik yaratamaz
ve şah yönetiminde demokrasi veya ezilen halk-
ların ulusal haklarına yer yoktur. Birleşmenin
temeli asgari ortak programdır. İran KDP baş-
langıç noktası olarak ařaēıdaki önerilerde bu-
lunmaktadır:

1) Emperyalizm yanlısı diktatör rejimin dev-
rilmesi.

2) Demokratik ve yurtsever Hükümetin ku-
rulması.

3) Bütün İran halkları için demokratik özgürlüklerin güvence altına alınması.

4) Baskı altındaki halkların İran sınırları içinde kendi kaderlerini belirleme haklarının tanınması.

5) Bütün ulusal kurtuluş hareketlerinin ve bütün halkların kendi kaderini belirleme hakkının desteklenmesi.

6) Karşılıklı saygı, ulusal egemenliğin tanınması, iç işlere karışmama ilkeleri temelinde bütün sosyalist ve anti-emperyalist devletlerle yakın ve dostça ilişkilerin kurulabileceği demokratik ve yurtsever bir Hükümetin yaratılması.

Bütün demokratlar, insanlık haklarını savunan herkes bizim dostumuzdur. Ulusal kurtuluş hareketlerinin, Üçüncü Dünya'nın kurtuluş ülkelerinin, sosyalist ülkelerin ve dünya kamu oyunun görevi Kürt halkın kendi kaderini belirleme hakkını desteklemektir.

MAHABAD KÜRT CUMHURİYETİ

Archie Roosevelt Jr.

Yayımcının notu: *Archie Roosevelt, Jr. Mart 1946'dan Şubat 1947'ye kadar Tahran'da ABD askeri ataşesi olarak çalışmıştır. Bu dönemde Kürtlerin durumuyla ilgili özel bir araştırma yaptı ve Kürt Cumhuriyeti'nin kısa yaşamı sırasında Mahabad'a giden dört Amerikalıdan biriydi. Bu bölümle kitabın öteki bölümleri arasında açık bir anlatım farklılığı vardır. Zed Yayımevi yalnızca başka ilk elden yazılmış malzeme bulunmadığı için ve Birinci Dünya Savaşı'ndan beri başarıya ulaşan tek bağımsız Kürt devleti Mahabad Cumhuriyeti - yaşamı kısa da olsa - hakkında bu anlatıma yer vermektedir. Roosevelt'in yazısı ilk kez The Middle East Journal, cilt 1, no 3, Temmuz 1947'de yayımlanmıştır.*

Kürt uluscuların düşü, bağımsız Kürdistan, İran'da Aralık 1945'den Aralık 1946'ya kadar küçük ölçekte gerçekleşti. Küçük Kürt devletinin kökeni, kısa ve fırtınalı tarihi çağdaş Orta Doğu'nun en aydınlatıcı öykülerinden biri. Aşiret savaşı, rakip emperyalist ve toplumsal sistemler, orta çağ şövalyeliği ve ülkücü ulusculuk

gibi garip uyumsuz temalar Kürtlerin karmaşık durumunu, Kürt uluscularının hiç de hoşlanmadığı hiç bir zaman birleşmemiş ve şimdi de beş ulus arasında bölünmüş halkı çok güzel anlatıyor.

Eylül 1941'de İngiltere ve Sovyet kuvvetleri İran'ı işgal ederek Rıza Şah Pehlevi'nin binbir güçlkle kurduğu yapıyı alaşağı etti. Askerleri kaçarken, silahlarını, Şah'ın tüm çabalarına karşın eritemediği kendi yaşam biçimlerini sürdüren, kendi örgüt ve törelerine sahip, İran'ın ıssız dağlarında dolaşan aşiretlere sattılar veya teslim ettiler. İran'ın çökmesinden yarar görenler arasında Irak-Türkiye sınırındaki dağlar boyunca Maku'dan, Ağrı Dağı'nın eteklerinden kuzeye, Kasr-ı Şirin'e, güneye Kirmanşah-Bağdat yoluna kadar uzanan Kürt aşiretleri de vardı.

Kuzeyde, Urmiye gölünün batısındaki dağlarda Kürt aşiretleri kendilerini Rizaiye, Şahpur, Hoy ve Maku'daki güçlü Sovyet garnizonları arasında buldular. Etkin İran yetkesinin boşluğunda Sovyetler aşiretlerle doğrudan ilişki kurdular; kuzeyde Celaliler, Şahpur'un batısındaki dağlarda Şikaklar ve Rizaiye'nin batısında Herkiler. Bu aşiretlerin reisleri, Sovyetler'ce, tek gereksinimleri Kızıl Ordu için güvenlik ve buğday olduğundan, kendi işlerinde serbest bırakıldılar. Kürt bölgesinin en güneyinde, Kirmanşah-Bağdat yolu yakınında, Batılı bağlaşıklarla Sovyetler Birliği arasındaki önemli ikmal yollarından birinde, İngilizler aşiretlerin kıpırdamasına izin vermediler.

İngiliz ve Sovyet kuvvetleri arasındaki bu büyük alanda, kaçan İranlıların bıraktığı boş-

lukla, Kürtler özerkliklerini tekrar ele geçirebildiler. İlk iki rahatsızlık merkezi Kani-Senan'dan Mahmut Han'ın istikrarsız özerklik kurduğu Merivan ve Avroman Dağları'yla, uzun süredir Irak'da sürgünde bulunan Hama Reşit Han'ın Seqiz ve Serdeşt'i de içeren bir prenslik kurduğu Baneh'di. Bu iki aşiret reisi de İran Hükümeti tarafından bir zaman için bölgelerinin yarı resmi yöneticisi olarak kabul edilmiş fakat sonradan yeniden örgütlenen İran Ordusu'nca Irak'a sürülmüşlerdi. 1945 sonbaharında Seqiz-Banah - Serdeşt çizgisinin güneyindeki bütün Kürdistan tekrar hükümet elindeydi. Boşluk böylece, bu çizgi ile Sovyet kuvvetlerinin üslendiği Rizaiye arasındaki küçük alanla sınırlı kaldı. Bu bölgede, Urmiye gölünün bir kaç mil güneyindeki, eskiden Sawûç Bulaq olarak bilinen Mahabad'dan başka şehir adında bir yer yoktu.

Komala'nın Oluşumu

Bağlaşıklarca kendi başına bırakılan bu Mahabad şehrinde son Kürt ulusculuk hareketi doğdu. 18 Ağustos 1943'de çoğunluğu şehrin küçük tüccarları ve küçük memurları olan bir düzine genç Kürt *Komala-i-Ciwan-i-Kurt* 'Kürt Gençlik Komitesi'ni kurdular. Gizlilik amacıyla bu yeni partinin üyeleri 100'ün altında tutulmuştu ve hücreler biçiminde örgütlenmişti. Haftada iki kez yapılan toplantılar asla üst üste aynı evde yapılmıyordu. Komala'nın yapısı tamamiyle uluscuymuştu ve ailesinin iki yanı sıra Kürt olanlara açıktı; bunun tek istisnası Süryani annesi olanlardı.

Kürtler ve Süryaniler arasındaki mevcut yakınlaşmanın belirtisiydi bu.

Komala yalnız İran'da değil fakat öteki ülkelerde de hızla büyüdü; Kürtler yeni grupta daha önceki geleneksel Kürt uluscu partilerinde görmedikleri bir canlılık görmüşlerdi. Komala örgütleri Irak'da Musul, Kerkük, Erbil, Süleymaniye, Rewanduz ve Şeqlaw'a kuruldu, hatta Kürt ulusculuğunun ölümle cezalandırıldığı Türkiye'de bile şube açıldı. Mahabad çevresindeki aşiret reisleri yardım öneren heyetler gönderdiler. Heyetlere o zaman için gereksinim olmadığı fakat gelecekte çağrılacakları söylendi.

Bölgeyle öncelikle ilgilenen iki büyük gücün sonunda Komala'dan haberdar olması kaçınılmazdı. Kerkük petrol yatakları Kürt bölgesinde bulunan İngilizler gelişmeleri yakından izlediler. Musul'daki siyasal danışmanları zaman zaman Mahabad'a kadar gelirken, görevlileri Rovanduz, Kerkük, Erbil ve Süleymaniye'de çalışıyorlardı. Fakat İngilizler Arapları kızdırmadan Kürt emellerini cesaretlendiremeyecekleri için Kürt uluscuların önerilerine karşı sağır kaldılar.

Sovyetler'in Sızması

Sovyetler için durum başkaydı. Başlangıçta Kürtler arasında etkin biçimde çalışmak için hazırlıksız oldukları açıktı. Gerçi 1942'de önde gelen ağaları Baku'ya çağırılmışlardı fakat o yılın baharında Kürtler Urmiye gölünün batısında bazı köyleri basınca Sovyetler İran ordu ve jandar-

masını çağırdılar (bir yandan da sürekli bir müdahaleye yönelik olarak etkin biçimde olmasa da bazı olanaklarını seferber ettiler). Sonunda Sovyetler durumun yarattığı potansiyeli kavramışlardı. 1944 yılında Azerbaycan ve Kürdistan, çoğunluğu Sovyet Azerbaycanı'ndan müslümanlar olmak üzere, Sovyet siyasal uzmanları ve ajanlarıyla doldu. Kürdistan'daki çalışmaların merkezi Rizaiye'deki Sovyet konsolosluydu. Bu merkez Sovyetler Birliği'ndeki 100.000 Kürtle ilişkisi olan 'Yüzbaşı Caferov' olarak bilinen birine bağlıydı. Caferov Kürt elbiseleri içinde aşiretler ve köyler arasında serbestçe dolaşıyordu.

Mahabad'daki Sovyet etkinliği 'Abdullahov' ve 'Hacıov' olarak bilinen iki ajanın, görünürde Kızıl Ordu için at satın almak üzere görüldüğü tarihe kadar gider. Görünüşe göre şans eseri Kürt uluscularıyla ilişkiye geçtiler. Öyküye göre Abdullahov bir Ermeni meyhanesinde Kürt elbiseli birine rastladı ve ulusal giysileri giydiği için onu övdü¹. Bu dikkat Komala'nın kurucularından olan Kürt'ün dikkatini çekti. Konuşmaya

---

1. Kürt giyimi, mavi ipekten püsküllü başlık, işlemeli yelek, evde dokunmuş bol gri pantolon, büyük kırmızı bir kuşak önde düğümlemiş, içinde pipo, tütün tabakası ve uzun, kıvrık bir kamadan oluşur. Kürtlerin, önceki İranlılar gibi, Rıza Şah döneminde ulusal giysilerini giymeleri yasaklanmış ve elbiseler ulusal onurun simgesi olarak evlerde saklanmıştı. Bağlaşıkların işgaliyle hemen ortaya çıkarıldılar. Gerçekte dağlarda güvenlikte bulunan aşiretler elbiselerini hiç değiştirmemişlerdi. Kürtler iflah olmaz derecede giyimlerine düşkündürler, fakir biri son parasını iyi bir kebab yerine hoş bir kuşağa harcar. Rıza Şah'ın giyime getirdiği sınırlamalar kendisine ve rejime duyulan nefreti daha da artırmıştı.

başladılar ve sonunda Kürt, Sovyetler, Kürtler uluscu bir parti kursalar silah sağlar mı diye sor-
du. Abdullahov «Kimden korkuyorsunuz?» diye karşılık verdi. Kürt yalnızca kendi hanlarından korktuğunu söyledi. Abdullahov hanları küçük gören bir ifadeyle yanıtladı; o zaman Kürt onu Komala'nın öteki önderleriyle tanıştırdığı bir eve getirdi. Sovyet yetkililerle ilişkiler geliştirildi ve Komala önderlerinden Rusça bilen biri partinin ilişki sorumlusu oldu. Bundan sonra parti programının Üç Büyükler'e tarafsız biçimde başvurmasını içermesine karşın Komala kaçınılmaz olarak Sovyet etkisine girdi.

Bu dönem boyunca Sovyet uluslararası propaganda örgütü VOKS, İran'ın bütün bölgelerinde 'İran-Sovyet Kültürel İlişki Dernekleri' örgüt-lüyordu. Komala toplantıların evlerde yürütüle-miyeceği kadar büyüdüğünden önderler Sovyet-lerden Mahabad'da bir şube açılmasını istediler. Bununla çok fazla dikkat çekmeden toplanacak bir yere kavuşmayı umuyorlardı. Sovyetler öne-riyi hemen kabul ettiler fakat kurulan İran-Sov-
yet Kültürel İlişki Derneği değil Kürdistan-Sovyet Kültürel İlişki Derneği (*Anjoman-i-Farhangi-i-Kurdistan-u-Shuravi*) oldu. Dernek binası çok geçmeden Kürtlerle doldu ve Kürtler Leningrad zaferi dolayısıyla on kasa Kürt tütününden ya-pılmış sigara yollayarak yeni patronlarına şük-ranlarını gösterdiler.

Komala sonunda, Nisan 1945'de Derneğin binasında yapılan bir törende kendini açıkladı. Rizaiye'deki Sovyet konsolosu ve Azerbaycan VOKS başkanı şeref konuklarıydı. Programın

baş gösterisi, 'Dayik Niştiman' (Anayurt) denilen bir kadının, üç zalim, 'Trak, İran ve Türkiye' elinden çektiklerini temsil eden 'opera'ydı; kadın sonunda yiğit oğulları tarafından kurtarılıyordu. Dramatik temsillere alışmamış olan seyirci çok etkilenmişti, kuşaklar boyu süren kan davalarıyla can düşmanı olanlar kucaklaşıp ağlaşıp Kürdistan'ın öcünü almak için yemin ettiler.

Törenin sonunda, devletin gelecekteki başkanı Kadı Muhammed partiye kabul edildi. Komala'nın demokratik örgütlenmesinden hoşlanmamış olan Sovyetler kendi önerilerine göre hareket edecek biri olarak Kadı Muhammed'i seçmişlerdi. Başlangıçta, aşiretlerin gücünü gören Sovyetler, uluscu hareketi yönetmeleri için aşiret reislerine çağrıda bulunmuşlardı. Ancak üçü bu görevi yürütebilecek itibara sahipti. Memişlerin saygın reisi ve bir parçası olacakları federasyonun tanınmış önderi Qaranei Ağa Reis-ul-Aşair; Şikak reisi ve Kürdistan'ın 'ulu yaşlı adamı' Amr Han Şerifi; İran Hükümeti tarafından bölgenin güvenliğinden sorumlu tutulan, jandarmanın onur başkanı, tutucu Dehbokri reisi Amir Esad. Ama Sovyet önerileri üçü tarafından da kibar kaçamaklarla karşılanmıştı.

Sonunda Sovyetler, Mahabad'ın en saygın ailesinden gelen, kadı ve dini önder Kadı Muhammed'e yanaştılar. Evinde sık sık konuk oluyorlardı ve sonunda ona, bölgenin vali temsilcisi olarak Amir Esad'ın yerine Jandarma Kumandanı ünvanıyla kardeşi Seif Kadı'nın atanması için İran Hükümeti'ne baskı yapılmasında yardımcı oldular. Kadı Muhammed'in Komala'nın

varlığını kuruluşundan bir yıl kadar sonra öğrendiği ve kabul edilmesi için gizlice adam gönderdiği söylenir. Komala önderleri, güçlü ve otoriter karakterinden, çocukluklarından beri ona ve ailesine gösterdikleri saygıdan, sonuçta partiye egemen olup demokrat niteliğine son vermesinden korkarak onu kabul etmek istemediler. Sovyetler ısrar ettiklerinde sonunda onu partiye aldılar ve korktukları gerçekleşti; partide tek kişi yönetimi kuruldu.

Kadın'ın kabul edilmesi Sovyetler'in Kürtleri hızla Sovyet çizgisine çekmesine olanak verdi. 1945 yazından itibaren Sovyetler'in her yerdeki saldırgan siyasetinin etkileri burada da görünmeye başladı. Sovyetler'in İran'daki etki alanı, İranlı sol kanat cepheyi oluşturan Tudeh Partisi olmuştu fakat bu parti Kürdistan'da hiç bir zaman etkili olamamıştı². Ama şimdi Sovyetler yeni ve daha büyük bir plan peşindeydiler, Kuzeybatı İran'ın Sovyetler Birliği'ne bağlanması. Aynı biçimde Azerbaycan'da da Tudeh yerine başka bir parti kurulmuştu, Tudeh'i devrim aşamasında İran'ın öteki bölgelerinde utandırma- dan eyaletin bağımsızlığını isteyecek ve herhalde Sovyetler Birliği'nin yardımına başvuracaktı. Sovyet emirlerine uyan Tudeh kendisini lağvetti ve Azerbaycan Demokratik Partisi adıyla yeniden oluşturuldu. Şimdi resmi dil olarak Azeri Türkçesini kullanıyor ve İran'dan ayrılmayı istiyordu.

---

2. Tudeh Partisi hakkında bir tartışma için bknz. George Lenczowski, 'The Communist Movement in Iran', *Middle East Journal*, 1 (1947), s. 29-45.

Mahabad'ı da içeren Batı Azerbaycan'da yaşayan Kürtlerin Azeri Türk ulusculuğuna bağlı görünen bir partiyle işbirliği yapmaları beklene-
mezdi, bu nedenle onları Sovyet planına çekebi-
lecek yeni bir partinin kurulması gerekiyordu. 12
Eylül'de Maindoab'daki Sovyet şehir kumandanı
Yüzbaşı Namazaliev, Kadı Muhammed ve Seif
Kadı da dahil önemli Kürt aşiret reislerini, görü-
nürde Sovyet konsolosuyla görüşmek için Teb-
riz'e davet etti. Tebriz'e gelen Kürtlere istasyo-
na gitmeleri söylendi ve şaşkınlık içinde trene
bindirilip Baku'ya götürüldüler. Üç gün kent dı-
şında bir villada konuklandılar, kentte turlara,
tiyatroya, operaya götürüldüler. Dördüncü gün
Azerbaycan SSC Başkanı Bagherov'la görüşmeye
götürüldüler. Bagherov onlara Rıza Şah yöneti-
minde çektiklerini anlattı ve Sovyet Hükümeti'nin,
baskı altındakilerin özgürlüğü için savaşım
veren yeni Demokrat Parti'ye yardımcı olacağı-
nı söyledi, partiye katılmaları için ısrar etti. Bir
grup kargaşa yaratıcı olarak Tudeh Partisi'ni ve
Irak'da İngiliz ajanlar tarafından, İngiltere em-
peryalizminin aracından başka bir şey olmayan
Komala'yı suçladı. Gezi hakkında bir şey anlat-
mamaları söylenerek Tebriz trenine bindirildi-
ler, orda Kızıl Ordu araçlarıyla evlerine gönde-
rildiler.

Kürdistan Demokratik Partisi

Gezinin sonuçları çok geçmeden görüldü. Kı-
sa süre sonra Kadı Muhammed Kürt soylularını
Kürdistan Demokratik Partisi'nin kurulduğu-

nun açıklanacağı bir toplantıya çağırdı ve hepsine katılmaları için ısrar etti. Partinin adından hedefinin Amerikan modelinde demokrasi olduğu sonucuna varan birçoğu heyecanla çağrıya karşılık verdi. Kadı Muhammed ve 105 önde gelen Kürt tarafından imzalanan bir manifesto yayımlandı. Bildiride Kürt halkın 'Dünyanın Faşizmden kurtulmasının yararlarını görmeyi ve Atlantik Şartı'ndaki sözlere katılmayı' istediği söyleniyordu. Bildiri Kürtlerin yalnızca Rıza Şahın kendilerine tanımadığı insanca ve anayasal hakları istediğini belirtiyor ve hedeflerini şöyle sıralıyordu:

1. İran'daki Kürt halk yerel işlerde özgürlük ve kendi kaderini belirleme hakkına sahip olmalı ve İran Devlet sınırları içinde özerk olmalıdır.

2. Kürtçe eğitim dili ve yönetimde resmi dil olmalıdır.

3. Kürdistan eyalet konseyi anayasa hukukuna göre hemen seçilmeli ve bütün devletle ilgili ve toplumsal konularda yönetim ve denetleme hakkı olmalıdır.

4. Bütün devlet görevlileri yerli kökenden olmalıdır.

5. Köylü ve soylular için tek bir yasa kabul edilmeli ve ikisinin de geleceği güvence altına alınmalıdır.

6. Kürt Demokrat Partisi Azeri halkla ve Azerbaycan'da yaşayan öteki halklarla (Süryani, Ermeni, vb.) verdikleri savaşımında birlik ve tam dostluk kurmak için özel çaba gösterecektir.

7. Kürt Demokrat Partisi Kürdistan'ın doğal kaynaklarının ortaya çıkartılması, tarım ve ti-

caretin geliştirilmesi ve sağlık ve eğitimin kalkındırılması yoluyla Kürt halkın manevi ve ekonomik durumunun iyileştirilmesi için çalışacaktır.

8. İran'da yaşayan halkların ülkenin mutluluğu ve ilerlemesi için özgürce çalışabilmelerini istiyoruz.

Manifesto Sovyet slubuyla 'Yaşasın Kürt Demokratik zerkliği' sözleriyle bitiyordu.

Yeni partinin kurulması Komala'nın dağılması ve yelerinin Demokratlar'a geçmesi sonucunu verdi. Başlangıçtan beri aşiret reisleri, aşiretleri dolaşan Sovyet siyaset görevlilerinin kendilerine sunduğu destek sözlerini imzalamalarına karşın, komünizm korkusuyla yeni partiden sakınıyorlardı. Aşiretlerin tutumu Kadı Muhammed'in konumunu sarsabilirdi fakat Irak'dan raslantı olarak büyük bir g geldi, Molla Mustafa ve Barzaniler.

Barzaniler Osmanlı zamanında bile bütün Kürt aşiretler içinde en çok sorun çıkaranlar olmuşlardı. 1920'lerde Barzaniler ve komşu aşiretler tarafından tanrı olarak görülen Barzanlı şeyh Ahmet İngilizlere karşı sık sık ayaklanmış, bir kaç defa onları RAF'u çağırmaya zorlamıştı. Sonunda şeyh Ahmet, küçük kardeşi Molla Mustafa ve önde gelen izleyicileri önce Güney Irak'a, sonra Süleymaniye'ye sürüldüler. Kardeşinden nderliği alan Molla Mustafa 11 Haziran 1942'de Barzan'a kaçtı.

Molla Mustafa'nın Irak Hükümeti'yle savaşını, 1945'de Irak ordusunu nasıl iki kez yendiği, Irak İçişleri Bakanlığı'nın fonlarını akıllı biçim-

de kullanarak öteki Kürt aşiretlerini nasıl ona karşı kullandığı ve onu Barzan'dan çıkarttığı başka zaman anlatılacak bir öykü. 11 Ekim 1945'-de Molla Mustafa, Şeyh Ahmet ve bin kadar silahlı Barzani'nin Ushnuieh yakınlarından İran'a girdiklerini söylemek yeterli. Yanlarında Kürt kökenli öğretmenler ve küçük memurlar, on iki-si subay Irak ordu ve jandarmasından kaçan Kürtler vardı. Subaylar yetişmiş kimselerdi, bazıları İngiltere'de eğitim görmüşlerdi ve Irak genel kurmayında görev yapmışlardı.

İran'a girdikten kısa süre sonra Molla Batı Azerbaycan Sovyet kuvvetleri kumandanı dahil Sovyet subaylarla görüştü. Sovyetler ona Kadı Muhammed'in emrine girmesini söylediler ve yerli Kürtlere de muhtaç Barzanilere yiyecek ve ev sağlama emrini verdiler. Ekim sonunda Irak'dan mülteci ve maceracılarla Molla'nın kuvvetleri 3.000'e yaklaştı; ellerinde Irak ordusundan ele geçirdikleri İngiliz tüfekleri ve makinalıları, bir top vardı.

Kürt Halk Hükümeti

Kasım'da ve Aralık başlarında Sovyet ajanları aşiretleri dolaşarak yaklaşan bağımsızlık savaşına hazırlanmalarını ve reislerin Mahabad'da toplanmasını söylediler. Memişler, Mangurlar ve Dehbokriler dışında hepsi işbirliği yaptı. Bu arada İran Hükümeti'nin durumu Azerbaycan'ın öteki bölgelerinde hızla kötüye gidiyordu. Çoğunluğu Sovyet Azerbaycanı'ndan veya Kafkaslar-

dan, silahlı 'Demokratlar' İran asker ve jandarmalarına saldırıyorlardı; İranlılar garnizonlarından çıkmaya cesaret edemiyorlardı. Bütün eyalet açıkça 'isyan' etmişti ve Kızıl Ordu Merkezi Hükümet'in sıkışan garnizonlarına yardımcı kuvvetler yollamasını engelliyordu. 10 Aralık'ta Demokratlar Tebriz garnizonuna saldırdılar ve teslim aldılar. Bütün Doğu Azerbaycan yeni kurulan 'Azerbaycan Halk Hükümeti'nin eline geçmişti.

Tebriz'in düşüşü Kadı Muhammed'in kendi bölgesinde bağımsızlık ilan etmesi için işaretledi, gerçekte ise fiilen bağımsızdı. 15 Aralık'ta Mahabad'da aşiret reisleri, yeni Kürt Demokrat Partisi'nin önderleri, Molla Mustafa ve bir jip içinde makinalı tüfeklerle silahlı üç Sovyet subayının katıldığı törende Kürt Halk Cumhuriyeti ilan edildi ve Kürt bayrağı çekildi. On üç üyeli ulusal meclis kuruldu ve 22 Ocak 1946'da Kadı Muhammed yeni cumhuriyetin başkanı seçildi. Savunma Bakanı, askeri ününü İran jandarmanındaki onursal yüzbaşı rütbesinden alan tüccar, Kadı Muhammed'in kuzeni Muhammed Hüseyin Han Seif Kadı'ydı. Seif Kadı, Molla Mustafa, Amr Han Şikak, Hama Reşit Han Banei (aşiretiyle Irak'dan yeni dönmüştü) ve Zero Bege Herki³

---

3. Zero Beg, köken olarak ünlü Şikak isyan şefi Simko'ya bağlı bir çete reisiydi. Simko'nun yenilip Rıza Şah tarafından öldürülmesinden sonra Irak'a kaçtı. 1941'de kendisine Baranduz vadisinde bir yer edinmek için geri döndü. Sık sık Sovyet siyasal görevlileriyle görüşürdü ve onların en sevdikleri, en çok himaye ettikleri insan gibi görünürdü. Kendi aşireti Herkilerin küçük ol-

'mareşal' rütbesini aldılar; botları, apoletleri ve kırmızı garnizon kepleriyle kendilerine Sovyet üniformaları sağlandı⁴.

Yalnızca Mahabad, Boka, Nexede ve Şino kentleriyle küçük bir alana egemen olan yeni hükümet Azerbaycan Ulusal Meclisi'nin açılışına gözlemciler gönderdi ve kendisi de minyatür bir meclis kurdu. Molla Mustafa, birbirlerinden ve Sanandadj'daki üslerinden ağır kış koşulları nedeniyle kopmuş olan İran garnizonları Seqiz, Baneh ve Serdeşt'e saldırılarda bulundu.

Tebriş ve Tahran'la İlişkiler

Kuzeyde Rizaiye'nin Azerbaycan Demokratlarınca ele geçirilmesi Kürt Hükümeti için yeni sorunlar doğurdu. Urmiye gölünün batısındaki ovaların, Rizaiye'den Maku'nun kuzeyine kadar olan bölgenin çoğunluğu Azeri Türk olmasına karşılık, ovalara hakim dağlardaki aşiretler

---

masına ve geleneksel önderlerini izlemesine karşın, Sovyet bağlantıları nedeniyle Zero Beg Kürdistan'da önemli bir rol oynayabildi.

4. Yeni hükümette görev alan öteki kişiler şunlardı: Yerel dinsel önder Hacı Baba Şeyh Başbakan, Sadık Haydari Çalışma ve Propaganda bakanı, Nanaf Karimi Eğitim bakanı, Muhammed Amin Mu'ini Ticaret bakanı, Ahmet İlahi Hazine bakanı, Seyyit Muhammed Tahazade Sağlık bakanı ve Halil Hüsrovi İçişleri bakanı. İçlerinden yalnızca biri Komala'nın kurucularındandı fakat hepsi yüksek ve orta sınıflardan küçük tüccarlar, memurlar, topraksahipleriydi.

Kürttü. Gölün güney batısındaki Miandoab'da nüfus karışıktı. Bu bölgelerde Tebriz ve Mahabad Hükümetleri hak iddia ediyorlardı ve sürekli sür-tüşme kaynağı oluyordu. Amr Han ve aşiretler Azerbaycan Demokratlarına önem vermiyorlardı ve Tebriz'e bağlı kabul edilen köy ve kasabalara sürekli tecavüz ediyorlardı. 1946 Nisan'ında Sov-yetler Kadı Muhammed'i Azeriler ve Kürtler ara-sındaki sorunları çözebilmek için Tebriz'e getir-diler. O sırada iki kukla devletin birleşik cephe oluşturmaları önemliydi, çünkü Demokratlarla İran Hükümeti arasında eyaletin durumunun çö-züme kavuşturulması için görüşmeler başlamak üzereydi.

Azerbaycan demokratlarının önderi Pişeva-ri, Kadı Muhammed ve Sovyetler arasındaki gö-rüşmelerin sonucunda 23 Nisan 1946'da, Kürt ve Azeri temsilciler arasında bir antlaşma imzalan-dı. Bu antlaşmanın yayımlanması Tahran'da te-laş yarattı, çünkü antlaşmanın maddeleri, ger-çekte varlığı ikiz Demokrat rejimlerin kendile-rini temsilciler gönderme ve antlaşmalar yapma haklarına sahip bağımsız uluslar olarak gördük-lerini ortaya koyuyordu. Antlaşmanın metni şöy-leydi:

1. İki imzacı Hükümet gerekli gördüklerinde birbirlerine temsilci göndereceklerdir.

2. Kürt azınlığın bulunduğu Azerbaycan top-raklarında hükümet görevlerine Kürtler, Azeri

---

5. Antlaşma Demokratlardan Pishevari, Biriya, Dr. Cavit ve Sadık Padegan, Kürtlerden Kadı Muhammed, Seyyit Abdullah Gilani, Amr Han Şikak, Zego Beg Herki ve Reşit Beg Herki tarafından imzalandı.

azınlığın bulunduğu Kürdistan topraklarında hükümet görevlerine Azeriler atanacaktır.

3. İmzacı ulusların ekonomik sorunlarını çözmek için bir ekonomik kurul oluşturulacaktır. Bu kurulun üyeleri Ulusal Hükümetlerin başkanları tarafından atanacaktır.

4. İmzacı ulusların askeri kuvvetleri gerekli olduğunda birbirlerine yardım edecektir.

5. Tahran Hükümeti'yle yapılacak her türlü görüşme Azerbaycan ve Kürt Ulusal Hükümetlerinin ortaklaşa çıkarlarına göre yürütülecektir.

6. Azerbaycan Ulusal Hükümeti, Azerbaycan Kürtleri arasında Kürt dilinin kullanılması ve Kürt kültürünün gelişimi için gerekli önlemleri alacaktır ve Kürt Ulusal Hükümeti Kürdistan'da yaşayan Azeriler için aynı önlemleri alacaktır.

7. İki imzacı ulus, Azeriler ve Kürtler arasındaki tarihsel dostluğu ve demokratik kardeşliği bozmak isteyen her bireyi veya grubu cezalandırmak için önlemler alacaklardır.

Azerbaycanlı Demokratlar bundan sonra Tahran'da İran başbakanı Ahmet Kavam'la görüşmelere oturdular. Buna göre Kürt bölgeleri dahil bütün Azerbaycan, Demokrat önderler Demokrat Hükümet'te zaten ellerinde bulundukları görevlere, eşdeğer görevlere 'atanırken' ismen İran'ın parçası olarak kalacaktı. Kürtler anlaşılmaya tepki gösterdiler. Bazı görüşmelerde Kadı Muhammed'in kardeşi Sadr Kadı ve son İran meclisindeki bir milletvekili tarafından tem-

sil edilmiş olmalarına karşın, isteklerinin büyük oranda gözardı edildiğini hissettiler. Azerbaycanlı Demokratlar ellerine geçirdikleri konumu yasallaştırırken Kadı Muhammed'in Hükümetinin hiç bir yasal temeli kalmamıştı. Kürtler İran devleti içinde azınlık olma durumunda Azeri Türk devleti içinde azınlık olma durumuna düşmüşlerdi.

Sonunda durumu kabul etmediğini Başbakan Kavam'a bildirmek için Tahran'a Kadı Muhammed'in kendisi gitti. Azerbaycan'ın Kürt bölgeleriyle halen büyük bölümü İran yönetiminde kalan, Rus sınırından Kirmanşah ve Sanandadj'a kadar uzanan yeni Kürt eyaletinin valisi olmayı önerdi⁶. Bu yeni eyalet bir dereceye kadar özerkliğe sahip olacak, eyalet görevlileri ve ordu bütünüyle yerli nüfustan oluşacaktı. Hilekar İran başbakanı, Azerbaycan'ın Demokrat Valisi Dr. Cavit'in rızasını alması koşuluyla Kadı'nın önerisini kabul etti. Dr. Cavit planı kızgınlıkla reddetti ve Kürtlerle Azeri Demokratlar arasındaki sürtüşme devam etti.

Tahran görüşmeleri sırasında bir yandan Merkezi Hükümet'le, bir yandan Kürtler ve Azeriler arasında anlaşma yapılması kabul edilmişse de, zaman zaman doğrudan çatışmalara varan pusu ve baskınlar sürüyordu. İranlılar Sov-

---

6. Senendec (Senna), Kürdistan eyaletinin ve eski bağımsız Ardelan prensliğinin başkentiydi. Seqiz ve Baneh'i kapsıyordu fakat idari bakımdan Azerbaycan'ın parçası olan Serdeşt'i kapsamıyordu. Makalede Kürdistan sözcüğü, hiçbir bölümü Kürdistan eyaletinde bulunmayan Kadı Muhammed'in toprakları için kullanılmıştır.

yetler'in Mayıs başlarına kadar İran'ı boşaltacaklarını açıklamalarından cesaret alarak⁷ şimdi daha etkin askeri önlemler alıyorlardı. Kürt cephesinde Kuzistan'da Arapların silahtan arındırılması görevini cesaretle yerine getiren uzun boylu, yetenekli general Homayuni kumandasında Dördüncü İran Tümeni vardı. Nisan ortasında Homayuni yolları açtı ve Seqiz, Baneh, Serdeşt'e kuvvetlerini soktu.

Sovyetler'in Kürtlere uçak, tank ve ağır silah sözü verdikleri, elli kadar genç Kürdü askeri ve siyasal eğitim için Baku'ya götürdükleri söyleniyordu. Ama o an için Kadı Muhammed yalnızca aşiret kuvvetlerine güvenmek zorundaydı. General Homayuni'nin kuvvetlerine bakan tepelerde Barzanilerden, her zaman savaşa ve yağmaya hazır küçük Kürt aşiretlerinden ve Hama Reşit ve adamlarından oluşan korkutucu fakat dağınık kuvvetler vardı⁸.

General Homayuni bölgeye daha fazla asker soktukça Kadı Muhammed ve Sovyetler Şikak'dan Amr Han'a ve bağlaştığı Herkilere kuzeyden gelip yardımda bulunması için baskıyı artırdılar. Amr Han başlangıçta atlarının yaylalarda olduğunu ve harekete geçemeyeceğini ileri sürerek çağrılara itiraz etti fakat Mayıs başların-

---

7. Kızıl Ordu sonunda 9 Mayıs 1946'da İran'ı boşalttı.

8. Hama Reşit, yeniden Baneh valisi olmak için İran ordusuyla sürekli gizli görüşmeler sürdürdüğünden kuşkusuz Kürtler için çok değerliydi fakat İngilizlerle de bağlantıları olduğu kuşkusuyla Kürtler de İranlılar da ona güvenmiyorlardı. Ağustos'ta Mahabad'da öldürülmesi için planlar yapıldığını duyunca geri Irak'a kaçtı.

da isteksizce de olsa aşiretini savaş bölgesine yolladı.

1946 Mayıs'ı bir kaç şiddetli çatışmayla geçti fakat hepsi sonucu etkilemeyecek küçük savaşlardı. Ayın başlarında Kürtler Seqiz yakınlarında bir İran asker kolunu baskına uğrattı yirmi kişiyi öldürüp otuz küsur esir alarak İran'ın moralini sarsacak bir başarı elde ettiler. İki makinalı tüfek ve 4 bin atışlık mühimmat ele geçirdiler. Kürt esirler Kürt ordusuna alındı, ötekiler Tebriz'e gönderildi.

Senendec yolunu kesmek için Mahmudabad'a yapılan bir saldırıda ise Kürtler geri püskürtüldü. Daha sonra Seqiz'e bakan tepeleri tekrar ele geçirdiler. İran ordusu Kürtleri çıkartmayı başardı ve tepeleri çamurdan yapılmış gözcü kuleleri dikerek herbirine otuz - kırk asker yerleştirildi. Sonunda irtibat subayları değiş tokuş edilerek ateşkes yapıldı⁹. İki taraf da mevzilerinde kalacak, Kürtler Seqiz'den Banah ve Serdeşt'e giden araçları denetleyebilecek böylece ordaki İran garnizonlarına silah ve mühimmat ulaştırılmasını engellemiş olacaktı. Şikak ve Herkiler kuzeye döndü.

---

9. Kürtlerin irtibat subayı Komala'nın kurucularından 'Albay' Muhammed Nanavazade'ydi, daha sonra bindiği İran askeri uçağının Banah yakınlarında düşmesiyle öldü.

Kadı Muhammed'in Karakteri ve Kürt Cumhuriyeti

Bu dönemden sonra Kadı Muhammed demir perdeyi kaldırdı ve Sovyetler dışındaki gözlemcilere de ülkesini ziyaret izni verdi. Barzanilerin Irak'dan sürülmeleri ve Sovyetler'in karşı propagandaları, geçmişteki bazı olayların Kürtlerin İngiliz fırsatçılığının kurbanı yapıldıklarını düşünmelerine yol açmış olmaları nedeniyle İngiliz karşıtlığı çok güçlüydü fakat dört Amerikalı ve bir Fransız bir kaç kez Kadı Muhammed'in misafiri oldu.

Bu gözlemciler Cumhuriyet'in sürdürüldüğünü gördüler. Yasal bir temeli olmamasına karşın Kadı Muhammed'in hükümeti varlığını eskisi gibi sürdürüyordu, yalnız *vezir* (bakan) ünvanı *reis* yapılmıştı. Kendisi yalnızca parti başkanıydı (*Pişwa-i - Hizb-i - Dimokrat-i - Kurd*). Köyler eski toprak ağaları ve aşiret önderlerince yönetiliyordu, Kürt elbisesi giyen ve köyden toplanan jandarma vardı fakat kumandanlar Mahabad'dan gelen Sovyet üniformalı subaylardı. Mahabad'ın kendisi kasvetli bir İran taşra kasabası iken, sokaklarında Kürt ulusal giysilerinin İran asker ve jandarmalarının nefretinden o an için kurtulmuş olmasıyla çok renkli, pitoresk bir görünümdeydi.

Kadı Muhammed'le tanışma şansına kavuşanların kişiliğinden etkilenmemesi olanaksızdı; nasıl her yerde Kürt ulusculuğunun simgesi olduğu kolayca anlaşılıyordu. Ellisindeki bu kısa boylu adam eski bir asker paltosu giyiyordu, hafif bir sakalı, düzgün bir yüzü vardı, mide şi-

kayeti nedeniyle yüzü hafif sarıydı. Sigara ve içki içmiyor, çok az yiyordu. Sesi yumuşak ve ayarlıydı, hareketleri sakın fakat etkileyiciydi. Bir tür enternasyonalist olarak, dünyadaki bütün halklarla ilgileniyordu, Rusça, biraz İngilizce ve Esperanto dahil birkaç dil biliyordu. Masası daima yabancı dillerde dilbilgisi, okuma ve yazın kitaplarıyla doluydu.

Köklü inançları olan, görülmedik derecede cesur ve fedakar fakat açık fikirlilik ve ılımlılıkla huysuz görünüyordu. O zaman için istekleri ılımlı görünmekteydi: İran devleti içinde Kürt özerkliği. Kürtlerin de Farisiler gibi İran kökenli olmaları nedeniyle, eski Med ve Perslerin yaptığı gibi aynı yapı içinde yer alamamaları için bir neden göremezken bir çok Kürtle aynı görüşü paylaşıyordu. Kadı Kürtlerin Med kökenli olduklarını düşünüyordu ve Mahabad'ın etimolojisini 'Medlerin yaşadığı yer' olarak açıklamaktan hoşlanıyordu.

Onun ve izleyicilerinin aynı zamanda pan-Kürt emeller besledikleri ve o an için merkez olan Suriye veya Süleymaniye'nin yerine Mahabad'ın Kürt kültürünün ve uluscu hareketinin merkezi olmasını istedikleri reddedilemez. Kürtçe eğitimi geliştirmek için büyük çabalar harcanıyordu. Başlangıçta Kürt öğretmenler sınıfta Farsça ders kitaplarından sözlü çeviri yapıyorlardı fakat Cumhuriyet'in yıkılmasından kısa süre önce ilk sınıflar için Kürtçe ders kitapları basılabilmisti. İkisi de Kürdistan adında bir gazete ve aylık siyasal dergi dışında iki yazın dergisi,

Havar ve Hilal yayımlanmaktaydı¹⁰. Bunların hepsi Kızıl Ordu'nun Kürdistan Demokrat Partisi'ne armağan ettiği matbaada basılmaktaydı. Kadı Muhammed'in yazına verdiği önem, Kürt diline verdiği önem, kadrosu içinde iki genç şairin de bulunmasından, kağıt sıkıntısına karşın bunların şiirlerinin basılmasından çıkartılabilir.

Cumhuriyet'in kısa yaşamı sırasında bu çabalar, Mahabad'ı yirmi beş yıldır Kürtçenin serbestçe yazıldığı ve öğretildiği Kürt kültürünün öteki iki merkezi düzeyine çıkarmaya yetmediyse de, şimdi Mahabad bütün Kürtlerin gözlerini diktiği siyasal bir odak olmuştu. Beyrut, İstanbul ve Bağdat'taki Kürt aydınlar, Batı Asya'nın vahşi dağlarındakiler, herkes kadı Muhammed'in başarılı olup olamayacağını gözlüyorlardı. Kuryeler yalnız Irak ve Suriye'den değil fakat Türkiye'den de haberler getiriyorlardı. Eski partilerin fazla beceri gösteremediğini düşünen gençler özellikle harekete yakınlık duyuyorlardı. Örnek olarak Irak'da gizli bir yeni parti, solcu 'Rızgari' bu öğeler tarafından kurulmuştu.

Sovyet Karşısı Duygular

Eski uluscu partiler, Irak'da Hewa ve Suriye'de Xoybun, Sovyet bağlantıları nedeniyle Kadı Muhammed'e sıcak bakmıyorlardı. Kürtler

---

10. Komala döneminde başka süreli yayınlarda yayımlanmıştı, *Kelavizh* ve *Niştiman* gibi. *Niştiman* partinin resmi yayın organıydı, kapağında Selahattin'in resmi vardı ve İran gibi Irak'ta da dağıtılıyordu.

arasında çeşitli nedenlerden dolayı Sovyet korkusu hatta nefreti güçlüdür. Öncelikle Kürtler çok dindardır ve Sovyetler'in dine karşı tutumundan güvensizlik hissetmektedirler. Bir çoğu Sovyetler Birliği'nden kaçanlarla ve Kızıl Ordu'daki müslümanlarla konuşmuştur ve bunlar içinde Sovyet yönetimindeki doğu halklarının durumu hakkında pembe tablo çizen yoktur. Rusların Çarlık zamanından beri Kürtlerin geleneksel düşmanı olduğunu da unutmamalıdır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Rus ordusu Kürdistan'ın büyük bölümüne girmiştir ve arkasında izleri halen birçok Kürt vadi ve köyünde görülebilen harabeler ve kıyımlar bırakmıştır. Mahabad'ın kendisinde bile Rus birliklerine bir kaç gün boyunca sokakta görülen herkesin vurulması emri verilmiş, kasaba yağmalanmış ve yakılmıştır. Kürtlerin doğulu güçlü belleklerinden bunlar silinmemiştir ve hâlâ ağlayan çocuklarını 'Rus' sözcüğüyle korkutmaktadırlar.

Sovyetler bu reddedici tutumu değiştirmek için çok çalıştılar. Sovyetler Birliği'nde 'Kürt özerkliği' gibi düzmeceye giriştiler, Kürt kökenli Kızıl Ordu albayı Samand Siamandov'u 'Leningrad Kahramanı' ilan ederek kullanmaya çalıştılar. Ne kadar başarılı olduklarını değerlendirmek güçtür fakat kuşkusuz nüfusun geniş kesimi, toprak ağaları, tüccarlar, dini önderler onlara güvenmiyorlardı ve Sovyetler'le reddedilmez bağlantıları bulunan Kadı Muhammed'e de aynı güvensizliği yansıtıyorlardı. Hükümet binasının duvarları Sovyet propaganda posterleriyle kaplanmıştı, gazete ve dergilerinde sözcüğü sözcüğüne Sovyet malzemesinden Kürtçeye çev-

rilmiş yazılar büyük yer tutuyordu, şairleri Stalin ve Kızıl Ordu'ya övgüler yazıyordu.

Azerbaycan'ın öteki kesiminin aksine Kürdistan dış görünümüyle Sovyet ajanlarından bağımsızdı. Bir kaç İran-Sovtrans kamyon sürücüsü dışında, Sovyet ve Sovyet-yanlısı hükümetlerin gözlemcileri olarak hareket ediyorlardı, bölgede Sovyet yurttaşı yoktu ve Sovyet ajanları kendilerini gizliyorlardı. Kürt yetkililerin inkar etmelerine karşın Mahabad'da Sovyet temsilciliği bulunduğu söylenmekteydi¹¹. Rizaiye'deki Sovyet konsolos Hashumov ve yardımcısı Aliakbarov, Mahabad'a gelip gidiyorlardı.

Doğu Azerbaycan'da terörizm egemenlik kurmuşken Kürdistan'da bilinen siyasal hükümlü yoktu, siyasal idam denilebilecek bir-iki olay olmuş, rejimle uyuşmayan bir kaç Kürt Tahran'a kaçmıştı. Mahabad sokaklarında Ankara veya Londra radyoları dinlenebiliyordu, oysa Tebriz'de bunları dinlemenin cezası ölümdü. Bu özgürlüğün nedeni ister Kadı ve hükümetinin ılımlılığı ve liberalizminden, ister kendi adamlarına karşı şiddet uygulanmasını hoşgörmeyecek aşiretlerin varlığından kaynaklansın, sonuçta rejim, merkezi İran Hükümeti'nin değişmez niteliği olarak kabul edilen zorbalık ve baskıdan kurtulan Mahabad halkı tarafından seviliyordu.

---

11. Sovyet danışmanlardan Asadov adlı birinin Cumhuriyet'in son günlerine kadar Mahabad'da bulunduğu, Tebriz'deki Sovyet konsoloslukuna kaçtığı söyleniyor.

Aşiretlerin Muhalefeti

Eğer Sovyetler aşiretleri rejimle uzlaştırmak için açık müdahaleyi asgaride tuttularsa bunda başarılı olamadıkları açık. Aşiretlerin Sovyet desteğindeki hükümete karşı tarihsel, toplumsal ve dinsel karşı çıkma nedenleri yanında çok güçlü ekonomik nedenler de vardı. Kürt aşiretleri geniş oranda bütün üretimiyle geçiniyorlardı ve İran'ın öteki bölümündeki pazarlarını yitirdiklerinden çok zor durumda kalmışlardı. Bazı bölgelerde yiyecek, konuk edilme sınırını çoktan aşan Barzanilerle paylaşılmak zorunda da kalınırken, iyice kıtlaşmıştı.

Aşiretlerin huzursuzluğu güneyde daha güçlüydü; Memişlerin reisi, merhum Qaranei Ağa'nın oğlu Mam Aziz bağlaştığı Mangur ağası Bayazid Ağa'yla birlikte Kadı Muhammed'e karşı açıktan muhalefete başlayınca sonunda Rizaiye'deki Sovyet konsolos yardımcısı bölgeye gelerek onları Barzani'yi üstlerine göndermekle tehdit etmişti. Mam Aziz muhalefete devam edince Barzaniler gerçekten saldırdılar ve Mam Aziz aşiretinden bazılarıyla Irak'a kaçmak zorunda kaldı. Rizaiye kuzeyindeki aşiretler önderleri olarak Şikak reisi Amr Han'ı görüyorlardı; Amr Han, Kadı'nın hükümetindeki Savunma bakanlığı görevinden istifa etmişti ve Şahpur'un güneybatısındaki Zindeşt'te, uzak dağlardaki yerinde kalıyordu. Kadı Muhammed'in güvenebileceği aşiretler yalnızca binden az silahlı adam çıkarabilen Mahabadlı Gawrik aşireti ile, Ushnuieh bölgesindeki küçük Zerza aşiretiydi. Molla Mustafa ve Barzaniler bile, artık kendilerini

besleyemeyen Kadı Muhammed'le iyi geçinmiyorlardı.

Kadı Muhammed, Tahran Hükümeti'nin gittikçe artan baskısı karşısında kendisini nerdeyse yalnız buldu. Sovyetler'in yardım ve malzeme sözlerine karşın, 1946 sonbaharında Kadı Muhammed'in hâlâ ağır silahları ve eğitilmiş adamları yoktu, ordusu olduğu söylenemezdi. İran hazırlıkları gözle görülür duruma geldiğinde Kadı Muhammed aşiretlere kendinden geçmiş gibi çağrılar göndererek, son umut olarak Sovyetler'in Kürtleri desteklemeye söz verdiklerini söyledi ve aşiretlerden İran ordusuyla savaşmak için cepheye gelmelerini istedi. Aşiretler isteğini reddettiler.

İran Yönetiminin Yeniden Kurulması

Bu arada olaylar hızla geliyordu. Tahran Hükümeti, Azerbaycan eyaletinde bulunmayan Zencan bölgesinin teslimini Demokratlardan istiyordu. İranlıların kuvvet kullanarak isteklerini yerine getirecekleri görülünce Demokratlar bölgenin boşaltılmasını kabul ettiler. Kasım sonunda bölge tamamiyle İran ordusunun eline geçmişti. 10 Aralık'ta gece yarısından az sonra İranlılar Qaflankuh Geçiti'nde, Mianeh'in güneyinde Demokrat mevzilerine saldırdılar. Yirmi dört saat içinde direniş kırıldı, Demokrat önderler, Tebriz'i ele geçirmelerinin yıldönümünde Sovyetler Birliği'ne kaçmaya başladılar. Demokrat vali, Başbakan Kavam'a çektiği teslim telgrafında Kürt kumandan Seif Kadı'yı kararın-

dan haberdar ettiğini ve kuvvetlerine düşmanlığa son vermesi için emretmesini söylediğini bildiriyordu.

13 Aralık'ta Kadı Muhammed'in İran Meclisi'ndeki milletvekili kardeşi ve kardeşiyle İranlılar arasında arabuluculuk yapan Sadr Kadı Miandoab'a geldi. General Homayuni'ye Kürtlerin İran ordusunu barış içinde kabul etmeye hazır olduklarını söyledi. General, Barzaniler Mahabad bölgesini boşaltır boşaltmaz hareket etmeye hazır olduğunu söyledi. Hükümet yanlısı bazı aşiret üyeleriyle Irak'dan dönmüş olan Dehbokri, Memiş ve Mangur aşiretlerinden oluşturduğu öncü birliği Yarbay Ghaffari kumandasında gönderdi. Öncüler Mahabad yakınlarında Kadı Muhammed'in bir temsilcisi tarafından durduruldular ve General Homayuni ile şehrin düzenli askeri birliklerince alınması, kargaşaya yol açabilecek aşiret adamlarının gelmesi için anlaşılacağı söylendi. Aşiretler sonuçta çatışmaya girmeden beklediler ve 15 Aralık 1946'da, Barzaniler Nexede'e çekildikten sonra, İran ordusu Mahabad'a girdi, bir yıllık Kürt Cumhuriyeti'nin sonu geldi.

İran ordusuna büyük tören yapıldı, Kadı Muhammed ve ordu kumandanları karşılıklı ziyaretlerde bulundular. Fakat 17 Aralık'ta bazı Kürtler tutuklandılar ve ertesi gün Kadı Muhammed, Seif Kadı ve birçokları hapse atıldı. Serbest kalan tek hükümet üyesi dinsel niteliğinden dolayı dokunulmazlığı olan Hacı Baba Şeyh ve Irak'a kaçan veya köylerde gizlenen birkaç Kürt oldu. Hapsedilmenin dışında Kürt ön-

d rler aşiretleri kendi evlerinde a ırlamakla cezalandırıldılar - zamanında İran'da mahkeme öncesi uygulanan bir cezalandırma yöntemi -. 30 Aralık'ta Tahran'a dönmüş bulunan Sadr Kadı Mahabad'a getirilip bir yıl boyunca Tahran'ı yalnızca İran Hükümeti arabuluculu unu istediğinde terketmi  olmasına karşın, kardeşiyle birlikte hapsedildi. Ordu mahpuslardan şikayeti olanların kanıtlarını sunmalarını istedi ve askeri mahkemenin incelemelerinden sonra Kadı Muhammed, Seif Kadı ve Sadr Kadı  l me mahkum edildiler. 31 Mart 1947  afa ında Mahabad meydanında asıldılar.

İran ordusu Kadı Muhammed rejiminin bütün izlerini yok edecek bir program izledi. Kürtçe matbaa kapatıldı, Kürtçenin    retilmesi yasaklandı, Kürtçe bütün kitaplar halkın gözü önünde yakıldı. Ordu a iretlere i  yaptığını göstermek için Feyzullah Begi'den ve Seqizlı Gawriklerden on bir küçük aşiret reisini idam etti.

Mahabad'ın yeniden ele geçirilmesinin bir sonucu üstünde daha durmak gerekiyor. Azerbaycan'da köylüler, işçiler, esnaf, yıkılı ın hemen ardından Demokratlara her yerde saldırdılar. Bu kendiliğinden hareket halkın rejime duyduğu nefreti gösteriyordu. Mahabad'da ise herşey sessizce oldu, Azerbaycan'da gizli polisin güçlü olu unu ve böyle bir durum için hazırlanıldığını, Kadı Muhammed'inse böyle bir  rg t  bulunmadığını düşünürsek dikkat çekici bir durum. Bu gerçek, Kadı Muhammed rejiminin en azından ba kentinde halk sevgisini kazandığını bildiren raporları doğrular nitelikte.

Kuzeyde Amr Han ve onun etkisindeki aşiretler olaylarda yer almadılar. İran ordusu zorunluluklar çıkartmak istemediğinden Azerbaycan'a karşı hareketini ona bildirmemişti, Han Demokratlara karşı savaşmak için aşiretleri toparladığında savaş bitmişti. Amr Han ve öteki reisler İran kumandanına bağlılıklarını bildirdiler. Aşiret üyeleri Rizaiye yakınlarında Balanesh'de, kendisi General Homayuni ile görüşürken bazı İran askerlerini pusuya düşüren Zero Beg dışında hepsinin bağlılığı kabul edildi. Zero bazı aşiret üyeleri ve Süryanilerle birlikte kaçmak zorunda kaldı, Şino'ya geldiğinde Molla Mustafa ve Barzanilerin Merkezi Hükümet'le güvenilmez bir ateşkes içinde olduğunu gördü. Molla hükümetin aşiretini silahsızlandırma veya Irak'a gitme önerilerini reddetti ve tekrar savaş çıktı. 1947 Haziran'ında Barzaniler savaşarak kuzeye Maku'ya kadar çekilmişlerdi ve Sovyetler Birliği sınırını aşmak üzereydiler.

Özet Olarak

Son Kürt devleti kurma girişimi İran'ın Mahabad'ı işgaliyle son buldu. Daha önceki girişimler gibi öncelikle Kürt aşiretler arasındaki uyumsuzluk başarısızlığın nedeni oldu. Kürt ulusculuk hareketinin açmazlarından biri, yalnız önderlerin değil bütün kadronun eğitim görmüş şehirlilerden gelmesi gerekirken, askeri gücün daima aşiretlerden ve aşiret reislerinden gelmesi ve bunların daha hükümet otoritesi kurulurken kazanç elde etme ve yağma dışında bir

şey düşünemeyen eğitim görmemiş kesim olmasıdır. 1946'da Kürt aşiretler doğal olarak hükümet yetkesine karşı çıktılar, Kadı Muhammed yönetiminde kendilerini Merkezi Hükümet yönetimi kadar rahatsız hissettiler. Bu nedenle ve Kadı'nın Sovyet bağlantılarına duydukları güven-sizlik nedeniyle aşiretlerin çoğunluğu İran ordu-suyla işbirliği yaptılar.

Cumhuriyet'in yıkılışının ana nedenlerinden biri Sovyet desteğinin gerçekleşmeyişiydi. Eğitim görmüş Kürtlerin çoğunluğu birleştiren genç ve güçlü partiye yabancılar sızdılar ve onu kendi amaçları için kullandıktan sonra terkettiler. Min-yatür devlet Kızıl Ordu'nun koruması altında ku-rulmuştu ve varlığını Kızıl Ordu çekildikten son-ra onun dönmesi olasılığına bağlamıştı. Kürtlerin artık böyle bir umudu, İran'ın da böyle bir kor-kusu kalmadığında, Kadı Muhammed hareketi-nin ayakta kalma şansı kalmamıştı.

Bütün olay Kürt ulusculuğunun gelişimi için ciddi bir darbedir. Artık Komala yok, Kürdistan Demokratik Partisi yok, potansiyel Kürt önderler öldüler, hapiste veya sürgündeler. Ama bu Kürt ulusculuğunun sonu geldi demek değil. Kürt Cum-huriyeti nüfusun sayı ve önemi artan ilerici kes-i mince kurulmuştu ve yok olmaya mahkum kes-i minin muhalefetine uğradı. Son zamanlara ka-dar ulusculuk kavramının bilinmediği ve insan-ların dinsel ve aşiret reislerine bağlılığa daha fazla önem verdikleri bir bölgede Kürt ulusculu-ğunun pratik olup olmadığının gözlenmesi gere-kiyor. Kürtlerin hiç bir zaman istikrarlı bir dev-letleri olmadı ve eski birleştirici kültürleri yok.

Birbirleriyle dağlarla ayrılan Kürtler her zaman içinde yaşadıkları başka başka devletlerin sermayelerine kültürel ve ekonomik gelişimleri için muhtaç oldular.

Eğer Kürtlere yaşadıkları bölgelerde bir derece yerel özerklik verilse ve üstlerindeki başka ulusculuğun baskısına son verilse İsviçre gibi çok uluslu bir yapıya bağlılık duyabilirler. Arap lkeleri bu yönde bir başlangıç yaptılar. İran'da da benzer bir siyaset, eğer yabancı etkisinden kurtulunabilirse, iki ulusun halkları arasında ayrılıktan çok, daha yakın bir birlik yaratabilir.

SONSÖZ, 1979

Gerard Chaliand

Şah'ın 10-11 Şubat 1979'da devrilmesiyle Kürtler tamamiyle yeni bir durumla karşı karşıya geldiler. Kürtler Şah'ı çökerten gösterilere etkin biçimde katıldılar, özellikle Senendec, Kirmanşah ve Mahabad'da gösteriler yaptılar. Bu gösterilerde Şii din adamları değil (Kürtler Sünnidir), bu kitabın yazarlarından birinin, Dr. A. Qasimlo'nun önderlik ettiği KDIP (İran Kürt Demokratik Partisi) başı çekti. KDIP programı demokratik, laik olacağı umulan, federal bir İran çerçevesi içinde özerk İran Kürdistanı'nı temel almaktadır.

Monarşinin devrilmesinin yarattığı boşluk Kürtlerce çok hızlı dolduruldu. Yerel işleri yönetmek için devrim konseyleri kuruldu, halk milisleri kurularak ele geçirilen cephaneliklerden silahlandırıldı. Kültürel yaşam canlandı, otuz yıldır yasaklanmış olan Kürtçe yayımlar görünmeye başladı.

3 Mart'ta, yer altına geçişinden 32 yıl sonra KDIP Mahabad'da toplandı, yasallığını ilan etti ve yeni İran yöneticilerinin İran Kürdistanı'nda ilan edilen fiili özerkliği tanımaları için çalıştı.

Bir kaç hafta sonra Türkmen ve Arap toplulukları da aynı yolu izlediler ve özerklik istediler.

1934'den beri 'Persia' olarak bilinen İran, halkın % 40'ını oluşturan Farisiler egemenliğinde çok uluslu bir imparatorluktur. Toplam 36 milyon nüfus içinde 13 milyon Türkçe konuşan Azeri, 6 milyon Kürt, 2 milyon Arap ve Belucilerle Türkmenler vardır. Pehlevi hanedanının geçmişi ancak 1926 yılına dayanır; o yıl şimdiki Şah'ın babası, bir subay olan Rıza Han taç giydi, sistematik merkezileştirme siyaseti uygulamaya başladı, göçmenleri yerleştirdi ve ulusal azınlıklar üstünde sıkı bir egemenlik kurdu.

28 Mart 1979'da bir Kürt heyeti Kum'a giderek Kürtlerin isteklerini Ayetullah Humeyni'ye sundu fakat özerklik isteklerinin kabul edilemez olduğu yanıtını aldı. İzleyen ay Naghadeh adlı küçük kasabada *Pasdarlar*la (Devrim Muhafızları) Kürt milis arasında çatışmalar oldu. Yaz boyunca benzer olaylar çıktı. Bu dönem içinde KDIP örgütlendi ve halk hareketlerinin işbirliğini sağladı. Kürtler ilk kez çağdaş bir önderliğe kavuşmuşlardı. İslam Cumhuriyeti için yapılan referandum Kürdistan'da kitle halinde boykot edildi; seçmenlerin % 85-90'ı oy kullanmadı. Hükümetle görüşmeler sürüdürülmeye çalışılırken KDIP 25 Ağustos'ta Türkmen, Arap, Beluci ve Azeri heyetlerin çağrıldığı 'İran'ın Baskı Altındaki Halkları Kongresi' düzenlenmesini istedi. Fakat 17 Ağustos'ta Ayetullah azınlıkları gafil avlayarak İran Kürdistanı'ndaki kentlere karşı saldırıya geçti. Özellikle Mahabad'da direnilmesine karşın Kürt kentleri düştü. 5 Eylül'de hepsi Ordu

kontrolüne geçmişti. Pasdarlar bundan sonra özellikle Seqiz ve Qahrabad'da şiddetli baskıya başladılar. Fakat Kürt kuvvetleri çok az kayıp vererek dağlara çekilmeyi başardılar ve onları izleme niyetinde olmayan Ordu kentleri ve iletişim merkezlerini ele geçirmeyle yetindi.

Gerçekte Ordu kendi içinde bölünmüştü ve Şah'ın düşüşü, Ayetullah'ın iktidara gelişi arasındaki olaylarla güvenlik içinde değildi. Farklı kumandanlıklar, kara, hava, deniz, kendi siyasal çatışmaları içindeydi ve her kumandanlıkta Humeyni'nin destekleyicileri ve muhalifleri vardı. Muhalifler çoğunlukta idi. Kasım geldiğinde Kürt kuvvetleri düşmanın hareketsizliğinden yararlanmayı bilerek bütün Kürdistan kentlerini geri aldılar.

Ayetullah Humeyni'nin Şii köktencilige dayanan rejimi gerçekte belirsizlik içindeydi. Bir yandan kendisini öncelikle Müslüman ve evrensel diye nitelerken bir yandan Farisi ve yöneliş olarak emperyalı. Aralığa kadar Hükümet hâlâ azınlıkların istediği özerkliği tanımayı reddediyordu. Olayların nasıl gelişeceği, büyük oranda, İran'ın toplam nüfusunun üçte birini oluşturan ve en büyük azınlık olan Azerilerin alacağı tavra bağlıydı.

Aralık ortasında mevcut gerilimlerin ve Ayetullah'ın önerdiği Anayasa hakkındaki kuşku-
rın farkında olan Tahran Hükümeti kendi 14 Maddelik Programını yayımlayarak ulusal azınlıklara sınırlı özerklik tanıdı. Geçici de olsa bu, 1979'da özerklik isteklerini açıklayan Kürtler için ve bütün öteki azınlıklar, Türkmen, Arap ve Be-

luciler için bir zaferdi. Kasım-Aralık 1979'da özerklik yönünde bir eğilim belirdiyse de Azerilerin tutumu hâlâ kesinlik kazanmaktan uzaktı.

Gerçek bir özerklik tasarısı olmaktan çok yönetimde merkezileşmeyi azaltma önlemlerine daha yakın görünen 14 Maddelik Program elde edilmişti ve başlangıç noktası olarak hizmet edebilirdi. Azınlıkların kültürel hakları belirsiz biçimde kabul edilmişse de, sonuçta federal devletin kurulmasına yol açabilecek özerklik kavramından henüz çok uzaktı. Dahası, tasarı azınlıkların topraklarının büyüklüğü konusunu içermediğinden, özerklikten kimin yararlanacağını kesinlikle belirlemiş de değildi. Örnek olarak Kürtler için KDIP dört ilin biraraya getirilerek özerk yapılmasını ve Kürdistan'ı oluşturmasını istiyordu; Batı Azerbaycan'ın Kürt bölgeleri, Kürdistan, Kirmanşah ve Ilam'ın. Hükümet bu öneriyi reddediyor hatta mevcut Kürdistan eyaletini bile biri Mahabad, biri Senendec merkez olmak üzere ikiye bölmeyi tasarlıyordu.

Anlaşılabacağı gibi bu düşünce Hükümetin istemediği bir ödündü ve azınlıklarca özellikle Kürtlerce kabul edilmeyerek zaman içinde sürüncemede kalıp ortadan kalkması hesaplanıyordu. KDIP gerçekte hükümet içinde hükümet oluşturmuştu ve hiç bir devlet bunu isteyerek kabul etmezdi. Uzun dönemde güç mücadelesinin kaçınılmaz olacağı açıktı.

1980 başlarında İran'da olayların ne yönde gelişeceğini söylemek zordur. Rejimin Amerikan elçiliğinden rehineler alarak ve ABD'ni küçük

düşürerek geçen yaz zayıflamaya başlayan birliği halk arasında yeniden kurmayı başardığı doğrudur. Fakat ne popülizm ne de Ayetullah'ın vaaz ettiği Şii inancı çağdaş İran için yeterli bir program oluşturmakta gibi görünmemektedir.

Şah rejimi bir çok nedenle fakat en önemlisi 1975-1978 arasında çeşitli toplumsal tabakalar arasındaki aşırı dengesiz ekonomik büyüme nedeniyle çökmüştür.

1974 petrol geliri artışıyla sağlanan mali likidite ışığında İran'ın Beşinci Ekonomik Plan'ı gözden geçirilmiş, beklenen yıllık büyüme oranı % 11.4'den % 25.9'a çıkartılmıştı. Şah on iki yılda 'Büyük Uygarlığın' İran'ı dünyanın beşinci sanayi ve askeri gücü yapacağı sözünü veriyordu. Fakat aşırı hızlandırılmış büyümenin sonuçları yıkıcı oldu. Şah İran'ın mali kaynaklarını ve artık değeri emecek teknik ve kültürel kapasitesini olduğundan büyük sanmıştı. Daha 1975'den başlayarak başlangıçtaki büyüme % 35 enflasyonla aşağı çekildi. İthalattaki % 40 artış altyapı çalışmalarında özellikle limanlarda darboğazlar yarattı. Onbinlerce Amerikalı teknisyenin varlığına karşın, yetenekli kadro darlığı büyüktü. Aşırı merkeziyetçilik bütün dengesizlikleri artırdı. Askeri harcamalar ifrat derecedeydi. Büyük şehirlerde arsa fiyatları üç yılda on katına çıktı. Bunalım özellikle kırsal kesimde ağırdı ve kırsal kesimden hızlı bir göçe neden oldu, oysa kentlerde kitlelerin yaşam düzeyi de hızla düşmeye başlamıştı. Modernleştirmenin etkisi istikrarsızlığı artırdı ve işsiz kitleleri marjinalleştirdi. Bu tür vahşice modernleştirmenin yardımcı olanayıp ancak derinleştirdiği kimlik sorunuyla

birlikte bu süreç İran Devrimi'nin nedeni oldu. Hem ideoloji hem kimlik olarak işlev gören din, kendilerini dışlayan sürece karşı çıkan kitleleri harekete geçirdi.

Ayetullah'a kentli kitleler tarafından verilen destek, köylülüğün ve güçlü ve kabarık orta sınıfların varlığını unutturmamalı. Ekonomik durum kötüden daha kötüye gitmiştir ve mevcut koşullarda ancak daha da bozulabilir. Ama bu bozulma hep devam edemez. Çalışan nüfusun % 20 kadarı işsizdir ve 1980'de % 25'in üstüne çıkabilecektir.

İran bölgede yalıtılmış durumdadır. Çoğunluğu Sünni ve Arap olan bölge ülkelerinin hepsi düşmandır. 1975'e kadar Irak, Arapların yaşadığı önemli petrol bölgesi İran Kuzistanı'nda hak iddia etmekteydi. Şimdi Irak bölgedeki en güçlü devlet olma arzusundadır ve İran'daki gelişmeleri yakından izlemektedir, özellikle Irak'ın çoğunluğu Şii fakat önderlik Sünni olduğundan çok dikkatlidir.

Her türden sorunun üst üste gelmesi yakında İran'daki halk hareketinin belini kırabilir. O zaman düzen ister istemez rejimin birinci hedefi durumuna gelecektir. Muhtemeldir ki Ordunun bir kanadı durum hakkında karar almaktadır. Özellikle rejimin azınlıklar sorununu çözmekteki başarısızlığı nedeniyle yıkılması beklenebilir. Rejim ne olursa olsun, İran'daki ulusal azınlıkların sorunlarını çözmekte en iyi sonuç olabilecek federal devlet bir yana, güç kullanımından nasıl kaçınılabileceğini görebilmek zordur. Sonuç olarak Kürdistan'daki fiili özerkliği yıkmak için girişimde bulunulacaktır.

İ Ç İ N D E K İ L E R

● KISA COĞRAFI BİLGİLER	5
— Nüfus	7
— Din	11
— Dil ve Edebiyat	12
— Eğitim	15
— İktisadi Durum	17
— Kürt Aşiretler ve Gelişimi	20
— Toplumsal Yapı	25
● KISA TARİHSEL BİLGİLER	
— Çaldıran Savaşından II. Dünya Savaşı'na	27
— Kürt Mahabad Cumhuriyeti	29
● YİRMİ YILLIK TARİHTE DEĞİŞİKLİKLER	38
— 1967-68 Silahlı Mücadelesi	42
— İran Kürdistanı ve Irak Kürt Ulusal Hareketi (1961-1975)	45
● İRAN KÜRDİSTANI'NIN BUGÜNÜ VE YARINI	
— İran Kürdistanı'nda Şah'ın Siyaseti	47
— İran'da Çeşitli Siyasal Muhalefet Güçlerinin Kürt Sorunundaki Tutumu	51
● İRAN KÜRDİSTAN DEMOKRATİK PARTİSİ	59
— Başarının Önkoşulları	62

● MAHABAD KÜRT CUMHURİYETİ / <i>Archie Roosevelt Jr.</i>	65
— Komala'nın Oluşumu	67
— Sovyetler'in Sızması	68
— Kürdistan Demokratik Partisi	73
— Kürt Halk Hükümeti	76
— Tebriz ve Tahran'la İlişkiler	78
— Kadı Muhammed'in Karakteri ve Kürt Cumhuriyeti	84
— Aşiretlerin Muhalefeti	89
— İran Yönetiminin Yeniden Kurulması	90
● SONSÖZ / <i>Gerald Chaliand</i>	97

İran Kürdistanı

DR. ABDURRAHMAN QASIMLO

“1973'te İran KDP'nin başkanlığına Dr. Abdurrahman Qasimlo seçildi. Qasimlo Sorbonne'da (Paris) eğitim görmüş, birkaç yıl Çekoslovakya'da kalmış sosyalist bir aydıındı, partinin tabanı ise köylüler ve kent halkıydı.

İKDP, Şahlık rejimini devirmek için mücadele eden diğer ilerici güçlerle aktif bir işbirliğini kabul etti.

Barzani'nin aşiret ordusundan daha zayıf olmasına rağmen ulusal mücadele için çok daha iyi bir temele oturuyordu.”

